

Adam Dziuba

<https://orcid.org/0000-0001-6083-8970>

Instytut Pamięci Narodowej w Katowicach

„Społeczeństwo dało dowód dojrzałości politycznej”¹. Grudzień '70 w województwie katowickim

Zarys treści: W artykule omówiono sytuację społeczno-polityczną w województwie katowickim w grudniu 1970 r., po ogłoszeniu podwyżki cen artykułów spożywczych, działania prewencyjne i porządkowe podejmowane przez MO i aparat bezpieczeństwa w dniach kryzysu oraz reakcją PZPR na wzrastające wzburzenie społeczeństwa. Mimo narastającego napięcia, wzmacnianego przez wieści o robotniczej rewolcie w miastach Wybrzeża, siły policyjne skutecznie paraliżowały słabe próby wzniecenia strajków i manifestacji w województwie katowickim. Polityczne zmiany w kierownictwie PZPR zapobiegły eskalacji kryzysu. Na postawy mieszkańców regionu wpłynęły ponadto: silna pozycja PZPR, prewencyjne aresztowanie blisko tysiąca potencjalnych liderów protestów i zamieszek, relatywnie nie najgorsze warunki życia w województwie katowickim, rozbieżne interesy różnych grup ludności województwa.

Abstract: The paper discusses the social and political situation in the Katowice Voivodeship in December 1970 after the announcement of the increase in food prices, prevention and order activities undertaken by the Citizens' Militia (MO) and the security apparatus during the crisis and the reaction of the Polish United Workers' Party (PZPR) to the growing agitation of society. Despite mounting tension, reinforced by the news of workers' revolt in the cities of the Coast, the police forces effectively paralysed weak attempts to stir up strikes and demonstrations in the Katowice Voivodeship. Political changes in the PZPR leadership prevented the crisis from escalating. The attitudes of the region's inhabitants were also influenced by: the strong position of the PZPR, the preventive arrest of nearly a thousand potential leaders of protests and riots, relatively good living conditions in the Katowice Voivodeship, and the divergent interests of various groups of the province's population.

Słowa kluczowe: Grudzień 1970, podwyżka cen żywności, województwo katowickie, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, Służba Bezpieczeństwa

Keywords: December 1970, food price rise, Katowice Voivodeship, Polish United Workers' Party, Security Service

¹ APKat., KM PZPR Ruda Śl., 14, Fragment wypowiedzi sekretarza KW PZPR w Katowicach R. Juzka na Konferencji Sprawozdawczo-Wyborczej KM PZPR w Rudzie Śl. w dn. 21 XII 1970 r., s. 47.

Przygotowania do „regulacji” cen

Schyłkowe lata rządów Władysława Gomułki należały do najsmutniejszych w dziejach PRL. Okres ten postrzega się przez pryzmat brutalnego zdławienia protestów w marcu 1968 r., interwencji wojskowej w Czechosłowacji, kampanii antysemickiej i antyinteligencyjnej oraz pogłębiającego się kryzysu ekonomicznego. Wśród obywateli dominowały marazm, poczucie beznadziei i niewiara w lepsze jutro².

W całym 1970 r. obserwowany był wzrost napięcia społecznego. Okresowo pojawiały się fale paniki, spowodowane pogłoskami o podwyżkach cen, masowo wykupowano wówczas niektóre towary, przede wszystkim spożywcze (powszechna panika zakupowa ogarnęła np. Gliwice 30 czerwca). W takim stanie nastrojów społecznych najwyższe władze PZPR próbowały reformować centralnie zarządzaną gospodarkę poprzez wprowadzenie tzw. bodźców materialnego zainteresowania (zakładano wzrost wydajności, który miał przynieść odczuwalny wzrost płac, ale dopiero w 1973 r.), selektywne inwestycje w wybranych gałęziach przemysłu i wreszcie „regulację” cen, czyli m.in. podniesienie cen mięsa, ryb, mąki oraz obniżkę wartości niektórych artykułów przemysłowych. Te plany budziły obawy wśród obywateli, widzących w nich drogę do redukcji etatów i bezrobocia, zwiększania norm produkcyjnych oraz spadku realnych płac³.

W tym czasie pozycja Gomułki jako niekwestionowanego lidera partii i państwa była już osłabiona. Wprawdzie udział Wojska Polskiego w interwencji sił Układu Warszawskiego w Czechosłowacji zapewnił przywódcy PZPR poparcie sekretarza generalnego KC KPZR Leonida Breżniewa, ale w kraju powszechnie zdawano sobie sprawę, że czas Gomułki już przeminął. W partii toczyły się walki frakcyjne między koteriami: „Ślązakami”, popierającymi jako sukcesora Gomułki I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach, Edwarda Gierka, „partyzantami”, zgrupowanymi wokół byłego ministra spraw wewnętrznych Mieczysława Mocзара, wreszcie działaczami tworzącymi najbliższe otoczenie Gomułki, gdzie także pojawili się kandydaci na jego następców: Stanisław Kociołek, Józef Tejchma i Stefan Olszowski⁴.

Tłem dla politycznych rozgrywek były kłopoty ekonomiczne, wynikające z utraty dynamiki rozwoju gospodarczego. Gomułka narzucił Polakom daleko idące wyrzeczenia: w latach 1965–1970 udział akumulacji w dochodzie narodowym podzielonym wynosił prawie 26% i był już nieco wyższy niż w latach planu

² J. Eisler, *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2012, s. 60–61.

³ Notatka z posiedzenia Sztabu w dniu 13 grudnia 1970 r. o godz. 12, w: *Grudzień 1970 w dokumentach MSW*, wybór, wstęp, oprac. J. Eisler, Warszawa 2000, s. 36; T. Balbus, Ł. Kamiński, *Wydarzenie grudniowe 1970 roku poza Wybrzeżem*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2002, nr 1/1, s. 143; S. Drabik, *Krakowscy robotnicy w grudniu 1970 roku*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 10, 2010, nr 12, s. 64.

⁴ J. Eisler, *Grudzień 1970...*, s. 38, *passim*.

6-letniego. W ciągu całej dekady lat sześćdziesiątych płace realne zwiększyły się zaledwie o 20%, co oznacza średnioroczny wzrost o ok. 2%. W odczuciu społecznym oznaczało to stagnację, tym bardziej że podwyżki płac wiązały się z dodatkami za staż pracy czy podnoszenie kwalifikacji. Poziom wzrostu wynagrodzeń plasował Polskę na bardzo niskiej pozycji na tle innych krajów europejskich. Średnia płaca miesięczna w 1970 r. kształtowała się na poziomie 2500 zł, lecz najniższe uposażenie wynosiło ok. 850 zł, a przeciętna emerytura nieznacznie przekraczała 1000 zł. Bieda i ubóstwo nadal nie należały w Polsce do rzadkości. Znaczną część dochodów pochłaniały wydatki związane z zakupem żywności – w 1970 r. przeciętnie przeznaczano na nią 51% poborów. Obywateli frustrował ponadto niedorozwój infrastruktury komunalnej: np. pod względem mieszkań Polska z 258 lokalami na 1000 osób zajmowała jedno z ostatnich miejsc w Europie i plasowała się daleko w tyle za Czechosłowacją, Niemiecką Republiką Demokratyczną i Węgrami⁵.

Kluczowym problemem była jednak narastająca nierównowaga rynkowa, skłaniając kierownictwo PZPR do podjęcia przygotowań podwyżki cen żywności. Istotne było zwłaszcza zrównoważenie podaży i popytu mięsa, strategicznego dobra w realiach PRL. Rynek mięsa był obiektem szczególnego zainteresowania Gomułki. „Bilans mięsny”, czyli porównanie poziomu spożycia ze stanem produkcji zwierzęcej, wypadł niezmiennie niezadowolająco, bowiem wzrost produkcji „masy mięsnej” był związany z importem pasz, postrzeganym przez Gomułkę jako „przejadanie dolarów”. I sekretarz KC godził się na to wyjątkowo niechętnie⁶.

Między rokiem 1960 a 1970 spożycie mięsa wzrosło w Polsce z 49,9 kg do 60,7 kg na osobę rocznie. Popyt starano się obniżyć wyższymi cenami. W 1967 r. podniesiono je o 16,7%. Decyzja zapadła na najwyższym szczeblu – podjęło ją X Plenum KC PZPR. Zabieg ten nie spowodował ograniczenia konsumpcji mięsa, odbił się za to negatywnie na nastrojach społecznych. W całej Polsce nastąpił wzmógłony wykup artykułów spożywczych, Gomułka zaś musiał przekonywać o słuszności podjętych działań robotników z Żerania, którzy zorganizowali wiec protestacyjny⁷.

Jednak kolejna podwyżka cen mięsa była nie do uniknięcia. Myślano o niej od 1969 r., zaczęto ją planować w czerwcu 1970 r., a podczas obrad Biura Politycznego

⁵ *Ibidem*, s. 52–54, 57; J. Chumiński, „Mała stabilizacja czy stagnacja” – społeczno-ekonomiczny bilans rządów Władysława Gomułki, w: *Colloquium Opole 2018. Europa w pół wieku po roku 1968. Historia. Polityka. Kultura*, red. M. Mazurkiewicz, T. Siwek, Opole 2019 (*Colloquium Opole Polacy – Niemcy – Czesi. Sąsiedztwo w XXI wieku*), s. 139–140; *Unowocześnienie struktury przemysłu dla rozwoju gospodarki i potrzeb społeczeństwa*, „Trybuna Robotnicza” 15 XII 1970, nr 297 (8353); *Podstawowe problemy naszej polityki ekonomicznej*, „Trybuna Robotnicza” 17 XII 1970, nr 299 (8355).

⁶ J. Tejchma, *Między pierwszym a ostatnim spotkaniem z Władysławem Gomułką*, w: *Władysław Gomułka i jego epoka*, red. E. Salwa-Syzdek, T. Kaczmarek, Warszawa 2005, s. 114.

⁷ J. Eisler, *Polski rok 1968*, Warszawa 2006, s. 53–54.

KC PZPR 30 października 1970 r. zdecydowano, kiedy ostatecznie należy ją wprowadzić w życie. Konieczność podniesienia cen nie budziła wątpliwości członków Biura Politycznego, dyskutowano jedynie o optymalnym terminie. Gomułka chciał przeprowadzić „regulację cen” jak najszybciej, nawet pod koniec listopada. Po argumentach Gierka, że skok cen żywności przed wypadającym 4 grudnia Dniem Górnika może wywołać poważne w skutkach niezadowolenie, zdecydowano się ostatecznie na poniedziałek 14 grudnia⁸.

Przedsięwzięcia mające towarzyszyć „regulacji cen” zaplanowano podczas posiedzenia Sekretariatu KC PZPR 16 listopada 1970 r. Zdecydowano wówczas o zwołaniu na 14 grudnia Plenum KC PZPR. Wygłoszenie referatu dotyczącego spraw gospodarczych powierzono Bolesławowi Jaszczukowi, Gomułka zaś miał poinformować o podpisaniu traktatu normalizującego stosunki Polski z Republiką Federalną Niemiec (zaplanowanym na 7 grudnia). Wedle I sekretarza KC ten niewątpliwy sukces polskiej dyplomacji miał osłabić negatywny oddźwięk wzrostu cen żywności na nastroje społeczne. Atmosferę powinna ponadto polepszyć równoległa obniżka cen artykułów przemysłowych, w tym AGD. Zdecydowano również, że do podstawowych organizacji partyjnych PZPR na poziomie zakładu lub instytucji zostanie rozesłany list Biura Politycznego KC PZPR wyjaśniający konieczność przeprowadzenia „regulacji cen”. Należało go odczytać podczas zebrań partyjnych zaplanowanych na 12 grudnia⁹. Do tego momentu przygotowywana zmiana cenników objęta była tajemnicą.

Ponieważ nie wykluczano możliwości wybuchu niepokojów społecznych, do działań zaczęło się przygotowywać Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. 9 grudnia na podstawie rozkazu ministra Kazimierza Świątały powołano w MSW specjalny sztab, na którego czele stanął wiceminister, a zarazem komendant główny Milicji Obywatelskiej, gen. Tadeusz Pietrzak. W skład sztabu wszedł m.in. przedstawiciel Służby Bezpieczeństwa płk Henryk Piętek (dyrektor Departamentu III MSW odpowiedzialnego za zwalczanie opozycji). Jeszcze tego samego dnia sztabowcy zebrali się i podjęli pierwsze ustalenia, zakładając konieczność szybkiego przepływu informacji, zwiększenia poziomu gotowości funkcjonariuszy, uaktualnienie planów alarmowych, a także zastosowanie „w miarę uzasadnionych potrzeb” zatrzymań prewencyjnych. W następnych dniach podobne sztaby utworzono w komendach wojewódzkich MO, 11 grudnia zaś we wszystkich jednostkach podległych MSW ogłoszono stan pełnej gotowości. Operacja „zabezpieczenia” spokoju po wzroście cen otrzymała kryptonim „Jesień 70”¹⁰.

Minister obrony narodowej gen. Wojciech Jaruzelski już 8 grudnia wydał rozkaz nakazujący współdziałanie wojska z siłami MSW, zakładający, że w wypadku

⁸ J. Eisler, *Grudzień 1970...*, s. 92–97.

⁹ *Ibidem*, s. 76–77, 98–99, 113.

¹⁰ *Notatka z posiedzenia Sztabu w dniu 9 grudnia 1970 r. o godz. 16*, w: *Grudzień 1970 w dokumentach...*, s. 23–25; J. Eisler, *Grudzień 1970...*, s. 98–99.

„poważnego zagrożenia lub naruszenia porządku i bezpieczeństwa publicznego” jednostki wojskowe, na polecenie władz partyjno-państwowych, wspą odpowiednimi siłami akcje policyjne. Zaangażowanie Wojska Polskiego trudno przecenić – na Wybrzeżu użyto w czasie grudniowego buntu robotników ok. 27 tys. żołnierzy, 550 czołgów, 750 transporterów opancerzonych, 108 samolotów i śmigłowców oraz 40 jednostek pływających, a poza objętymi rewoltą miastami na Pomorzu wydzielone grupy żołnierzy obsadziły 45 obiektów w 12 miastach (m.in. Białymstoku, Bydgoszczy, Elku, Krakowie, Łodzi, Tarnowie i Wrocławiu). W pobliże wielkich ośrodków relokowano też zgrupowania pancerne i zmechanizowane. Utworzona została m.in. Grupa Operacyjna „Kraków” w składzie dwóch dywizji¹¹. W razie konieczności jej oddziały mogły zostać skierowane na teren Zagłębia Dąbrowskiego i Górnego Śląska.

W województwie katowickim przygotowywaniu swoistego „prezentu świątecznego” w postaci „regulacji” cen nie towarzyszyły żadne pogłoski, choć oczywiście zdawano sobie sprawę z pogorszenia sytuacji na rynku żywności¹². Kwestii podwyżek nie poruszono podczas posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 8 grudnia – ostatnim przed ogłoszeniem nowych cenników¹³.

Województwo katowickie zamieszkiwało w tym czasie 3,965 mln osób – 71,5% przypadało na ludność miejską (wraz z osiedlami). Spośród półtora miliona zatrudnionych prawie milion pracował w przemyśle. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie pracowników w grupie przemysłowej wyniosło w 1970 r. 3261 zł (robotników – 3195 zł), przy czym w górnictwie było jeszcze wyższe i sięgało 4282 zł (robotnicy – 4289 zł)¹⁴. Były to płace znacząco lepsze od krajowej średniej.

¹¹ *Kalendarium wydarzeń na Wybrzeżu opracowane w końcu stycznia 1971 r. dla Biura Politycznego, w: Tajne dokumenty Biura Politycznego. Grudzień 1970, oprac. P. Domański, Londyn 1991, s. 85; E.J. Nalepa, Wojsko Polskie w Grudniu 1970, Warszawa 1990, s. 31–33, 96–100.*

¹² Podczas plenarnych obrad Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach 3 XI 1970 r. z obszernym referatem wystąpił przewodniczący Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach Jerzy Ziętek. Stwierdził, że na rynku spożywczym „powstały napięcia” – brakowało m.in. mięsa, masła, kawy, wyrobów czekoladowych. Intensywnie poszukiwano artykułów rolno-spożywczych na innych obszarach Polski, pozyskując w 1970 r. (podobno dzięki zabiegom KW PZPR w Katowicach) towary o łącznej wartości 2 mld zł, APKat., KW PZPR Katowice, 301/II/108, Informacja o dalszym doskonaleniu komunikacji pasażerskiej, remontów mieszkań i zaopatrzenia zimowego ludności województwa (załącznik do protokołu posiedzenia plenum KW PZPR w Katowicach z 3 XI 1970 r.), s. 19–20.

¹³ APKat., KW PZPR Katowice, 301/IV/576, Protokół nr 20 posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 8 XII 1970 r., s. 88–94. Podczas obrad kierownictwa wojewódzkiej organizacji partyjnej omówiono prasę periodyczną o charakterze naukowo-technicznym wydawaną w województwie katowickim, pracę ideowo-wychowawczą w przyszłolnych internatach i program rozwoju produkcji warzyw w perspektywie sięgającej po 1985 r.

¹⁴ *Rocznik statystyczny województwa katowickiego 1971*, red. J. Mrzyk, F. Broja, L. Frąckiewicz i in., Katowice 1972, s. 108, 159, 258.

Kierowana przez Gierka wojewódzka organizacja PZPR była w Katowickim szczególnie silna i wpływowa. Kierowała polityką, nadzorowała administrację i gospodarkę, zarządzała kadrami administracyjnymi i gospodarczymi. Zrzeszała ponad 300 tys. członków, należał do niej co ósmy robotnik, co czwarty lekarz, co drugi inżynier, technik i nauczyciel. W początkach grudnia 1970 r. wszystkie ognia PZPR zaabsorbowane były kampanią sprawozdawczo-wyborczą przed mającą się odbyć wiosną następnego roku Wojewódzką Konferencją PZPR, wyłaniającą nowe władze partyjne, podsumowującą ostatnie lata i kreślącą kluczowe kierunki działania śląsko-zagłębiowskiej organizacji partyjnej. W pierwszych dniach grudnia 1970 r. wszystkie podstawowe organizacje partyjne (najniższy szczebel PZPR) miały już wybory za sobą, dobiegały końca zebrania wyborcze w dużych, zrzeszających ponad 400 członków, komitetach zakładowych PZPR. 9 i 10 grudnia w powiatach bielskim, będzińskim, pszczyńskim i w Siemianowicach Śląskich zainaugurowano cykl konferencji sprawozdawczo-wyborczych PZPR na szczeblu miejskim i powiatowym. Mówiono na nich zazwyczaj o „konkretnych, wymiernych wynikach produkcyjnych i politycznych uzyskanych w zakładzie, instytucji i środowisku”, a także o zadaniach gospodarczych w perspektywie najbliższego roku i planu 5-letniego na lata 1971–1975¹⁵.

Wiele emocji wywołało w województwie katowickim podpisanie układu polsko-niemieckiego, bowiem dawał on licznej grupie rdzennych Górnoślązaków nadzieję na ułatwienie emigracji do RFN. 4 grudnia, podczas odbywających się w Zabrze centralnych uroczystości z okazji Dnia Górnika, przed zebranymi wystąpił Gomułka. Mówił o wzroście produkcji, ambitnych zamierzeniach, postępie technicznym, ale zapowiedział też, że w najbliższych dniach zostanie podpisany układ pomiędzy PRL a RFN. Jego słowa kilkakrotnie przerywały owacje. Podpisaniu traktatu wiele miejsca poświęcił dziennik KW PZPR w Katowicach „Trybuna Robotnicza”, przytaczając przy okazji przychylnie w tonie komentarze ze stolic większości państw socjalistycznych¹⁶.

Tymczasem, w ścisłej tajemnicy, do „zabezpieczenia” podwyżki cen przygotowywała się Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Katowicach i podległe

¹⁵ POP decydującym ogniem skuteczności partyjnego działania, „Trybuna Robotnicza” 5–6 XII 1970, nr 289 (8345); Konferencje sprawozdawczo-wyborcze PZPR w Pszczynie i Siemianowicach. Dalszy wszechstronny rozwój regionów na bazie dotychczasowych osiągnięć, „Trybuna Robotnicza” 11 XII 1970, nr 294 (8350).

¹⁶ Górnicy trud Ojczyźnie i Partii. Centralne uroczystości barbórkowe w Zabrzu, „Trybuna Robotnicza” 4 XII 1970, nr 288 (8344); Wielki wkład ludzi węgla w rozwój potencjału gospodarczego socjalistycznej Ojczyzny, *ibidem*; Kanclerz Willy Brandt przybył do Warszawy. Dziś podpisanie układu Polska – RFN, „Trybuna Robotnicza” 7 XII 1970, nr 290 (8346); Echa zabrzańskiego przemówienia tow. Władysława Gomułki, *ibidem*; Władysław Gomułka przyjął kanclerza NRF. Podpisanie Układu o Podstawach Normalizacji Stosunków między Polską a NRF, „Trybuna Robotnicza” 8 XII 1970, nr 291 (8347); B. Tracz, Gliwice. Biografia miasta, Gliwice 2018, s. 386.

jej jednostki. 10 grudnia gen. Pietrzak mianował pełnomocnikiem sztabu akcji „Jesień 70” na województwo katowickie płk. Ryszarda Szustera¹⁷. Lokalne sztaby powołano także na szczeblu komend miejskich i powiatowych¹⁸.

W KW MO w Katowicach rozpisano harmonogram czynności na kolejne dni. Na wieczór 11 grudnia zaplanowano odprawę komendantów miejskich i powiatowych MO oraz ich pierwszych zastępców ds. Służby Bezpieczeństwa, a także naczelników wydziałów KW MO. 12 grudnia należało skoszarować jednostki Zmotoryzowanych Odwodów Milicji Obywatelskiej w Katowicach, Częstochowie, Bielsku-Białej i Rybniku oraz zapewnić łączność z członkami Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, wchodzącymi w skład zwartych oddziałów tej formacji. Zaplanowano liczne przedsięwzięcia natury operacyjnej, związane z gromadzeniem informacji o sytuacji w województwie oraz z inwigilacją środowisk uznanych za potencjalnie skłonne do protestów. Zdecydowano o roztoczeniu ścisłej kontroli nad poczynaniami studentów i pracowników naukowych, aktywnych w czasie zamieszek w marcu 1968 r. Uaktywniona miała być kontrola tzw. tradycyjnie wrogich środowisk: byłych żołnierzy AK i członków podziemia antykomunistycznego z lat powojennych, „elementów rewizjonistycznych [nie chodziło o partyjnych reformatorów, a o ludzi, którym zarzucano proniemieckie postawy – A.D.], socjaldemokratycznych i syjonistycznych” oraz osób uznanych za wrogie wobec władz i ustroju. Wzmocniono również obserwację obiektów gospodarczych, a także inwigilację cudzoziemców przebywających na terenie województwa (zwłaszcza dziennikarzy z Zachodu)¹⁹.

Wprawdzie miejscowe kierownictwo Służby Bezpieczeństwa było przekonane, że ma dobre rozeznanie w środowiskach, z których wywodziły się osoby uważane za opozycjonistów (prawników, dziennikarzy, literatów, uczestników powojennego podziemia), nie dostrzegając tam skłonności do „jawnie wrogich wystąpień”, ale niepokój budziła rosnąca od 1968 r. liczba „wrogich aktów o charakterze politycznym”. Kolporterów ulotek, twórców haseł na murach czy autorów anonimowych listów z pogroźkami najczęściej nie udawało się ustalić²⁰.

Wzmocniono też inwigilację duchowieństwa, choć według komendanta wojewódzkiego MO w Katowicach w 1968 r. nie sprawiało ono większych problemów. Środowisko było „dobrze rozpoznane”, a z ustaleń funkcjonariuszy wynikało, że

¹⁷ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Pismo w sprawie mianowania Ryszarda Szustera pełnomocnikiem sztabu akcji „Jesień 70”, Warszawa 10 XII 1970, k. 11.

¹⁸ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Skład osobowy sztabów jednostek terenowych „Jesień 70”, b.d., k. 233–234.

¹⁹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Ramowy plan działań organów MO i SB województwa katowickiego związanych z akcją „Jesień 70”, Katowice 11 XII 1970, k. 173–185.

²⁰ AIPN Ka, WUSW Katowice, 0103/161, Referat Komendanta Wojewódzkiego MO w Katowicach na naradę służbową w dniu 17 II 1969, k. 13; *ibidem*, Sprawozdanie Służby Bezpieczeństwa KW MO w Katowicach za 1968 rok, k. 39.

nastąpiło w nim „pozorne wyciszenie wrogiej działalności, a szczególnie politycznych wrogich wystąpień”²¹.

Narastanie wzburzenia

Pogłoski o planowanej podwyżce cen zaczęły się szerzyć wśród mieszkańców województwa katowickiego po południu 12 grudnia 1970 r.²² Gdy o 13.45 KW MO w Katowicach skierowała 20 funkcjonariuszek w cywilnych strojach do katowickich sklepów, zaobserwowały one trwający już wzmożony wykup mięsa i wędlin, masła, sera, cukru, mąki, ryżu, kaszy, konserw, papierosów, alkoholu, a gdzieś tam także mebli i sprzętu AGD. O 15.30 na polecenie wojewódzkiego sztabu akcji „Jesień 70” w sklepach pojawiło się jeszcze więcej funkcjonariuszek z zadaniem meldowania o zasłyszanych w kolejkach komentarzach²³.

Wieczorem pogłoski o podwyżkach zostały oficjalnie potwierdzone – od 17.00 w podstawowych organizacjach partyjnych odczytywano list Biura Politycznego KC. Do POP w kluczowych zakładach pracy wydelegowano aktywistów Komitetu Wojewódzkiego oraz komitetów miejskich i powiatowych PZPR. Nastrój zebrań był trudny. Podczas dyskusji wielu towarzyszy narzekało i krytykowało „regulację”, pojawiły się ironiczne żarty, w rodzaju: „jak nakarmić dzieci magnetofonami”, „należy się uczyć na uniwersytetach, nie na błędach”. Kilkunastu towarzyszy (najwięcej w cieszyńskiej Celmie) natychmiast złożyło legitymacje partyjne, przy czym dwóch z nich skomentowało to słowami, że dzięki niepłaceniu składek będą mogli kupić droższą kiełbasę²⁴.

²¹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 0103/161, Referat Komendanta Wojewódzkiego MO w Katowicach na naradę służbową w dniu 17 II 1969, s. 14; *ibidem*, 030/487, t. 6, Ramowy plan działań organów MO i SB województwa katowickiego związanych z akcją „Jesień 70”, Katowice 11 XII 1970, k. 179–180.

²² Działacze PZPR wyższego szczebla musieli się dowiedzieć o planach „operacji cenowej” najpóźniej 11 grudnia 1970 r. Na przykład w siedzibie Komitetu Powiatowego PZPR w Pszczynie odbyło się tego dnia posiedzenie egzekutywy instancji powiatowej, podczas którego I sekretarz odczytał list BP PZPR o podwyżce i przydzielił członkom egzekutywy zakłady pracy, w których następnego dnia mieli ten list odczytać i skomentować. Wspólnie ustalono listę przedsięwzięć, którymi należało się „specjalnie zainteresować”, APKat., KP PZPR Pszczyna, 329/IV/53, Protokół posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Pszczynie w dniu 11 XII 1970, s. 86–87.

²³ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 9, Dziennik sztabowy „Jesień 70” cz. 1, k. 3; *ibidem*, Telefonogram z 12 XII 1970 godz. 15.30, k. 70; *ibidem*, t. 1, Notatka informacyjna nr 3 dot. sytuacji rynkowej w sprawie krypt. „Jesień 70”, Katowice 12 XII 1970, k. 537; *ibidem*, t. 6, Informacja dot. wydarzeń oraz indywidualnych wypowiedzi w dniach 12–14 XII 1970, Katowice 15 XII 1970, k. 422–423.

²⁴ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 9, Dziennik sztabowy „Jesień 70” cz. 1, k. 7–11; *ibidem*, t. 6, Informacja dot. wydarzeń oraz indywidualnych wypowiedzi w dniach 12–14 XII 1970, Katowice 15 XII 1970, k. 424–427; APKat., KM PZPR Zabrze, 245, Informacja o przebiegu zebrań w podstawowych organizacjach partyjnych w sprawie listu Biura Politycznego KC PZPR, s. 280–283.

Od godz. 22.00 w sklepach zaczęły pracować komisje inwentaryzacyjne, a do sztabu akcji „Jesień 70” spłynęły pierwsze meldunki sytuacyjne z komend miejskich i powiatowych MO. W kilku zakładach przemysłowych szemrano i mówiono o konieczności złożenia wymówień z pracy, ale generalnie panował spokój²⁵.

13 grudnia 1970 r. była niedziela, toteż w wojewódzkim sztabie akcji „Jesień 70” nie spodziewano się masowych protestów. Nad ranem w kilku miejscowościach (m.in. w Bytomiu i Rudzie Śląskiej) funkcjonariusze natknęli się na nieliczne „wrogie napisy”, ale za dnia nic szczególnego się nie wydarzyło (poza narzekaniami na podwyżki wśród pracowników zakładów o ruchu ciągłym). Wybrani pracownicy katowickiej KW MO i podległych jej jednostek terenowych udali się w ramach „profilaktyki” do kościołów, by ocenić nastroje wiernych i ton homilii duchownych. Tylko 16 księży skomentowało wzrost cen, ograniczając się na ogół do „ubolewania nad dolą uderzonych po kieszeni”. Biskup diecezjalny katowicki Herbert Bednorz zalecił zaś kurialistom, by ci nie zajmowali żadnego stanowiska wobec podwyżek²⁶.

W niedzielę po południu kierownik wojewódzkiego sztabu akcji „Jesień 70” zwołał telekonferencję z komendantami miejskimi i powiatowymi MO, nakazując im przygotować się do wzmożonej aktywności w poniedziałek. Wieczorem zastępca komendanta ds. SB w KW MO Katowice wydał nowe dyspozycje podległym sobie jednostkom. Naczelnikowi Wydziału III KW MO (odpowiedzialnego za zwalczanie opozycji politycznej) i zwierzchnikom lokalnych jednostek SB polecił zorganizowanie pełnej kontroli w kluczowych zakładach pracy oraz przekazywanie od wczesnych godzin porannych następnego dnia informacji o wydarzeniach i nastrojach wśród robotników. Wydział „B” (obserwacji zewnętrznej) miał utworzyć stałe punkty obserwacyjne na wyższych uczelniach oraz zapewnić ciągły dopływ informacji z osiedli akademickich²⁷.

Zapis w dzienniku sztabowym akcji „Jesień 70”, podsumowujący noc z 13 na 14 grudnia w województwie katowickim, nie zawierał niepokojących akcentów. Normalnie funkcjonowały transport i komunikacja. Robotnicy z nocnej zmiany spokojnie rozeszli się do domów, ich miejsce zajęli kolejni pracownicy²⁸.

O poranku 14 grudnia prasa opublikowała nowe cenniki. W „Trybunie Robotniczej”, organie KW PZPR w Katowicach, informacje o „regulacji cen” otwierały listy towarów, których ceny obniżono, dopiero po nich pojawiły się ceny grup towarów objętych podwyżką. Przy cennikach umieszczono obszerny komentarz,

²⁵ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Informacja dot. wydarzeń oraz indywidualnych wypowiedzi w dniach 12–14 XII 1970, Katowice 15 XII 1970, k. 427.

²⁶ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Informacja dot. wydarzeń oraz indywidualnych wypowiedzi w dniach 12–14 grudnia 1970, Katowice 15 XII 1970, k. 428.

²⁷ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 9, Dziennik sztabowy „Jesień 70” cz. 1, k. 13–23; *ibidem*, t. 6, Notatka służbowa, Katowice 13 XII 1970, k. 71.

²⁸ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 9, Dziennik sztabowy „Jesień 70” cz. 1, k. 22.

wyjaśniający, że dzięki „regulacji” możliwe będzie wyrównanie bilansu płatniczego i zmniejszenie niedoborów na rynku. Redakcja dziennika zapewniła, że rodziny znajdujące się w najtrudniejszej sytuacji finansowej otrzymają rekompensaty. Na łamach gazety pojawiły się ponadto informacje o rozpoczynającym się posiedzeniu plenarnym KC PZPR, podczas którego zamierzano omówić sytuację ekonomiczną kraju i „węzłowe zadania gospodarcze” na najbliższy rok²⁹.

Sytuację i działania służb porządkowych w stolicy województwa przed południem 14 grudnia opisywały kolejne meldunki Komendy Miejskiej MO w Katowicach. W magazynach Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Handlu Spółdzielczego (głównego dostawcy towaru do sieci sklepów w miastach województwa) znajdowały się wystarczające zapasy, mimo że do punktów handlu detalicznego profilaktycznie wysyłano duże ilości ryżu, cukru, mąki i kaszy. Część funkcjonariuszy udała się do sklepów i obserwowała zachowanie kupujących. Nie było słyhać narzekań na braki asortymentowe, a nawet na zmianę cen detalicznych – być może dlatego, że poniedziałek był tzw. dniem bezmięsnym i do świadomości wielu ludzi nie dotarła jeszcze skala podwyżek. Odnotowano pojedyncze krytyczne głosy w zakładach pracy, ale nie doszło do żadnych zaburzeń. Zresztą funkcjonariusze szybko reagowali na potencjalne zagrożenie – zatrzymany został np. konduktor autobusu, który w obecności pasażerów głośno krytykował podwyżki i ich autorów³⁰.

Wyżsi stopniem oficerowie SB KW MO w Katowicach skontrolowali w tym czasie stan przygotowań jednostek terenowych do przeciwdziałania ewentualnym strajkom i zamieszkom. Oceny wypadły pozytywnie. Na przykład w Sosnowcu funkcjonariuszy rozmieszczono w 12 zakładach pracy, a KM PZPR w Sosnowcu uaktywnił podległe zakładowe struktury partyjne i do newralgicznych fabryk skierował dodatkowe grupy aktywu i instruktorów. W Będzinie siłami SB i MO zabezpieczono 14 obiektów przemysłowych, stałe dyżury pełnili w nich funkcjonariusze i oddelegowani instruktorzy KP/KM PZPR w Będzinie. W powiecie rybnickim 24 „kluczowe” obiekty przemysłu nadzorowały pary funkcjonariuszy SB lub MO. W Zabrze funkcjonariusze SB stale przebywali w trzech „obiektych kluczowych”, kolejne trzy były regularnie „odwiedzane” przez patrole SB, siedem przedsiębiorstw (w tym pięć kopalń) ochraniaли pracownicy operacyjni MO. W Gliwicach funkcjonariusze SB zainstalowali się w siedmiu zakładach pracy, 14 innych sprawdzały mobilne patrole MO. W samych Katowicach funkcjonariusze SB i MO „zabezpieczali operacyjnie” 16 obiektów przemysłowych, w tym pięć „zakładów kluczowych” i sześć kopalń, utrzymując stałą łączność ze

²⁹ *Zmiana cen detalicznych szeregu artykułów rynkowych. Komunikat Polskiej Agencji Prasowej, „Trybuna Robotnicza” 14 XII 1970, nr 296 (8352); Dziś obrady Plenum KC PZPR, ibidem.*

³⁰ AIPN Ka, WUSW Katowice, 0103/200, Meldunek nr 5, Katowice 14 XII 1970, k. 72–74; *ibidem*, Meldunek nr 7, Katowice 14 XII 1970, k. 77–79.

swoimi informatorami oraz dyrekcjami zakładów. Ogółem w całym województwie katowickim „zabezpieczono operacyjnie” 173 obiekty przemysłowe³¹.

W ciągu dnia w Katowicach pojawiły się pogłoski o przygotowaniach do strajków i manifestacji w regionie oraz o przestojach w pracy w Warszawie. Jednak SB nastroje w stolicy regionu uznała za „zadowolające”. By ten stan podtrzymać, do katowickich sklepów trafiły rezerwy pomarańczy i bananów (wykupiono je w ciągu trzech godzin)³². Na niezbyt buntownicze usposobienie obywateli wpływał zdaniem funkcjonariuszy fakt, że podwyżek cen od jakiegoś czasu już się spodziewano, lecz zakładano, iż wejdą w życie od nowego roku³³.

Aparat bezpieczeństwa nie dostrzegał zagrożenia ze strony poddanej wzmoczonej obserwacji rdzennej ludności województwa katowickiego (podejrzewanej przez funkcjonariuszy o nielojalność wobec państwa polskiego). Górnoślązacy, zwłaszcza z należącej przed wojną do Niemiec zachodniej części regionu, coraz częściej mówili za to, że trzeba się zdecydować na emigrację do RFN. Autochtoni z Zabrze sarkali, że skoro władze Polski nie radzą sobie z rządzeniem, to powinny zgodzić się na wyjazd wszystkich chętnych. O podjęciu zabiegów o otrzymanie zgody na emigrację mówiono w miejscowościach powiatu gliwickiego³⁴. Gdy 14 grudnia w radzionkowskiej filii Zakładów Odzieżowych „Bytom” zjawiły się robotnice, zamiast pracować dyskutowały o podwyżkach cen, kończąc rozmowy konstatacją: „nie ma innego wyjścia jak starać się o wyjazd do NRF-u [Niemieckiej Republiki Federalnej, jak wówczas nazywano w Polsce RFN], bo w NRD jest tak samo jak w PRL”³⁵.

Naczelnik odpowiedzialnego za działania kontrwywiadowcze Wydziału II SB KW MO Katowice, dostrzegając wśród rdzennych Ślązaków powszechność

³¹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Notatka służbowa dot. realizacji zaleceń w zakresie zabezpieczenia zakładów przemysłowych w ramach akcji „Jesień 70” przez KM MO Katowice, Katowice 14 XII 1970, k. 288; *ibidem*, Notatka służbowa, Rybnik 14 XII 1970, k. 291; *ibidem*, Raport z pobytu w KM/P MO w Będzinie w związku z akcją „Jesień 70”, Katowice 14 XII 1970, k. 292; *ibidem*, Notatka służbowa dot. realizacji poleceń w sprawie krypt. „Jesień 70” wykonywanych przez SB z Zabrze, Katowice 14 XII 1970, k. 281; *ibidem*, Notatka służbowa dot. realizacji poleceń w sprawie krypt. „Wiosna [!] 70” wykonywanych przez SB w Gliwicach, Katowice 14 XII 1970, k. 279; *ibidem*, Raport z pobytu w KM MO w Sosnowcu w związku z akcją „Jesień 70”, Katowice 14 XII 1970, k. 293; *ibidem*, Ilość zakładów operacyjnie zabezpieczonych, b.d. [prawd. 14 XII 1970], k. 273.

³² AIPN Ka, WUSW Katowice, 0103/200, Meldunek nr 8, Katowice 15 XII 1970, k. 80–82; *ibidem*, Meldunek nr 9, Katowice 15 XII 1970, k. 82–83.

³³ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 1, Wyciąg z doniesienia TW „Doktor” z dn. 14 XII 1970, k. 322; *ibidem*, Meldunek nr 5 dot. akcji „Jesień 70”, Tarnowskie Góry 14 XII 1970, k. 240; *ibidem*, t. 4, Meldunek nr 2/70 KP MO Częstochowa, Częstochowa 13 XII 1970, k. 627.

³⁴ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 1, Meldunek sytuacyjny nr 2 w sprawie akcji „Jesień”, Zabrze 13 XII 1970, k. 503; *ibidem*, Meldunek sytuacyjny nr 1 dot. akcji „Jesień 70”, Katowice 14 XII 1970, k. 363.

³⁵ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 1, Informacja z przebiegu akcji krypt. „Jesień 70”, Bytom 14 XII 1970, k. 353.

„tendencji emigracyjnych”, nie dopatrywał się wśród nich żadnych skłonności do organizowania demonstracji i strajków³⁶.

Kolejną grupą poddaną ścisłemu nadzorowi SB byli studenci. W poniedziałek 14 grudnia na drogach prowadzących do osiedli akademickich w Katowicach, Częstochowie, Gliwicach i Zabrze pojawiły się patrole. Wzmociono też działania operacyjne, ale żadnego zagrożenia dla porządku nie dostrzeżono. W uczelniach katowickich było spokojnie. W Zabrze studenci karnie uczęszczali na zajęcia, ponieważ zaostrzono dyscyplinę studiów. Niektórzy lekarze i studenci znani z opozycyjnej postawy zostali zresztą delegowani do prowadzenia akcji „białe fartuchy” – diagnostyki i przyjmowania chorych poza placówkami służby zdrowia. Z Gliwic uzyskano dwie informacje o planowanej demonstracji mieszkańców Domu Studenckiego „Gwarek”, ale nie doszła ona do skutku³⁷.

Nocą z 14 na 15 grudnia kierownictwo MO i SB oceniło sytuację w województwie katowickim jako spokojną. Niezadowolenie z podwyżek (i całej polityki gospodarczej) przejawiało się głównie poprzez krytykę w prywatnych rozmowach. Sporadycznie znajdowano ulotki lub „wrogie napisy” na murach i trotuarach. Niemniej jednak w sztabie akcji „Jesień 70” nie wykluczano możliwości radykalizacji nastrojów mieszkańców regionu³⁸.

15 grudnia w godzinach porannych w komendach MO i SB nadal nie dostrzeżano większego zagrożenia dla porządku. Funkcjonariusze pojawili się *incognito* w autobusach i pociągach, zwłaszcza tych, którymi studenci jeździli na zajęcia. Zameldowali o zasłyszanych w rozmowach przygotowaniach do egzaminów i do ferii; kwestii podwyżek raczej nie poruszano. W sklepach z mięsem i wędlinami ruszyła sprzedaż towaru w nowych cenach. Na przykład w Bytomiu wyroby z mięsa były dostępne bez ograniczeń, ludzie zaś w kolejkach, narzekając na drożyznę, chwalili też niektóre obniżki cen – np. odzieży. W Rudzie Śląskiej słyszano utyskiwania, ale też ulgę – niektórzy kupujący twierdzili, że spodziewali się większych i bardziej powszechnych podwyżek³⁹.

³⁶ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 1, Meldunek sytuacyjny nr 3 dotyczy: akcji „Jesień 70”, Katowice 15 XII 1970, k. 209.

³⁷ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 9, Dziennik sztabowy „Jesień 70” cz. 1, k. 28–29; *ibidem*, t. 1, Meldunek nr 7 dot. akcji „Jesień 70” z KM MO Katowice, Katowice 15 XII 1970, k. 309; *ibidem*, t. 1, Meldunek sytuacyjny, Zabrze 15 XII 1970, k. 201; *ibidem*, t. 1, Meldunek zastępcy komendanta KM MO Gliwice ppłk. Władysława Dębskiego, Gliwice 14 XII 1970, k. 258–260; *ibidem*, t. 1, Notatka informacyjna naczelnika Wydziału III KW MO Katowice ppłk. Henryka Sikory, Katowice 14 XII 1970, k. 330–331.

³⁸ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Informacja dot. wydarzeń oraz indywidualnych wypowiedzi w dniach 12–14 grudnia 1970, Katowice 15 XII 1970, k. 422, 429–430.

³⁹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 1, Notatka służbowa, Katowice 15 XII 1970, k. 252; *ibidem*, Informacja nr 6 z przebiegu akcji „Jesień 70” z terenu miasta Bytomia, Bytom 15 XII 1970, k. 207–208; *ibidem*, Meldunek dot. sytuacji związanej z akcją „Jesień 70”, Ruda Śl. 15 XII 1970, k. 196.

W centralnej i lokalnej prasie zablokowano informacje o strajku i zamieszkach, które wybuchły w Gdańsku. We wtorkowym wydaniu „Trybuna Robotniczej” można było za to przeczytać skrót dyskusji z VI Plenum KC (głos zabrał m.in. sekretarz KW PZPR w Katowicach Zdzisław Grudzień, mówiąc o dobrych wynikach górnictwa i hutnictwa), zapoznać się z przyjętą w czasie obrad uchwałą i wypowiedziami Jaszczuka oraz Gomułki⁴⁰.

Jednak w ciągu dnia atmosfera społeczna powoli się zagęszczała. Nastroje były podminowane, wzmożyły je jeszcze informacje z Wybrzeża. Wiadomości o robotniczym buncie, obejmującym poza Gdańskiem także inne miasta na Pomorzu, pojawiły się 15 grudnia po południu za sprawą pasażerów pociągów dalekobieżnych, kolejarzy, kierowców, pasażerów i personelu LOT-u. Niektórzy mieszkańcy województwa katowickiego, wracający z Wybrzeża z podróży służbowych, przywieźli ze sobą lokalną prasę z informacjami o strajkach. Szerzyły się plotki o protestach w innych rejonach kraju. W zakładach pracy wciąż dyskutowano o podwyżkach, a komentarze były jednoznacznie niechętne wobec rządzących⁴¹. Podobnie kształtowała się zresztą sytuacja w innych ośrodkach w Polsce – pogłoski o rewolcie na Pomorzu dotarły w głąb kraju 15 grudnia w godzinach popołudniowych, ale rozprzestrzeniły się błyskawicznie, docierając do wielkich miast w ciągu kilku godzin (16 grudnia relacje zaczęło nadawać Radio Wolna Europa). Efektem był szybki wzrost wzburzenia w całym kraju i pojawienie się licznych ulotek oraz napisów na murach⁴².

Katowicka KW MO, obawiając się radykalizacji nastrojów, rozpoczęła 15 grudnia przygotowania do działań mających ograniczyć skalę ewentualnych rozruchów. O 10.00, pod kierownictwem delegata KW PZPR w Katowicach, przewodniczącego Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej Jana Lesia i komendanta wojewódzkiego MO w Katowicach płk. Zygmunta Kruszyńskiego, zebrał się sztab akcji „Jesień 70”. Zdecydowano, że do Gliwic, Bielska, Będzina, Zawiercia i Katowic zostanie skierowanych pięć zwartych kompanii ORMO (600 osób), a Rezerwowe Oddziały Milicji Obywatelskiej miały przygotować trzy kompanie do operacji w Rybniku, Częstochowie i Zabrze. W rezerwie pozostawało 36 200 ormowców, w tym ok. 3500 w zwartych formacjach. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach miało wydać decyzję o przyśpieszeniu trybu rozpatrywania postępowań przed kolegiami ds. wykroczeń. Na polecenie sztabu

⁴⁰ Pod przewodnictwem tow. Władysława Gomułki. Obrady VI Plenum KC PZPR, „Trybuna Robotnicza” 15 XII 1970, nr 297 (8353).

⁴¹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 9, Dziennik sztabowy „Jesień 70” cz. 1, k. 41–44; *ibidem*, t. 6, Meldunek nr 13 dot. „Jesień 70”, Katowice 15 XII 1970, k. 334; *ibidem*, t. 1, Meldunek nr 8 dotyczy akcji „Jesień 70”, Tarnowskie Góry 16 XII 1970, k. 181–182; *ibidem*, Informacja dot. pobytu na terenie województwa katowickiego wycieczki z Gdańska, Chorzów 15 XII 1970, k. 148–150; *ibidem*, Meldunek dot. akcji kryptonim „Jesień 70”, Gliwice 15 XII 1970, k. 145–147.

⁴² T. Balbus, Ł. Kamiński, *op. cit.*, s. 148–149.

akcji „Jesień 70” płk Stanisław Opitek, I zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. SB i mjr Zygmunt Nikiel z Inspektoratu Kierownictwa SB KW MO Katowice, wydali rozkaz, by jednostki SB natychmiast przystąpiły do sporządzania spisu osób, które należy prewencyjnie aresztować w wypadku „poważnego zagrożenia bezpieczeństwa państwa”. Wykazy przewidzianych do zatrzymania miały być gotowe rankiem następnego dnia. Prokurator wojewódzki został zobligowany do niezwłocznego „ustosunkowania się” do planu prewencyjnego zatrzymania 624 osób, a naczelnik Centralnego Więzienia w Katowicach miał przygotować dla nich miejsca⁴³. Przygotowania do prewencyjnych aresztowań w województwie katowickim były fragmentem ogólnopolskiej operacji, o której 15 grudnia gen. Pietrzak poinformował komendantów wojewódzkich MO (zaznaczając przy tym, że kierownictwo PZPR zgodziło się na izolację „elementu wrogiego politycznie, chuligańskiego i kryminalnego” powyżej 48 godzin)⁴⁴.

15 grudnia, od godz. 20.30, na temat prewencyjnego aresztowania „wichrzycieli” obradowało kierownictwo KW MO Katowice, w obecności Lesia i delegata MSW. Przedstawiono założenia zabezpieczenia najważniejszych zakładów pracy i „izolacji elementów społecznych” (stałe niepracujących, „chuliganów” i „wichrzycieli”). Oceniano, że w całym województwie katowickim trzeba będzie zatrzymać ok. 3 tys. ludzi, w związku z czym pytano, czy można to zrobić w dwóch rzutach i ograniczyć się jedynie do terenów wysoko uprzemysłowionych. Krużyński był zdania, by operację przeprowadzić jednorazowo i tylko w Centralnym Okręgu Przemysłowym. Połączył się zdalnie z Grudniem (który zastępował przebywającego poza województwem Gierka), ten zaś wyraził aprobatę dla zaplanowanej na 16 grudnia operacji⁴⁵.

Katowicka SB w Katowicach przygotowała wykaz osób, które miały zostać prewencyjnie zatrzymane w stolicy województwa jeszcze 15 grudnia. Zawierał on 44 nazwiska: uczestników zamieszek w marcu 1968 r., osób deklarujące wrogi stosunek wobec PRL, znanych z proniemieckich postaw, uczestnictwa w powojennej konspiracji antykomunistycznej oraz kilku kryminalistów⁴⁶.

Jeszcze tej nocy do komend miejskich i powiatowych MO rozesłano szyfrogram, wyjaśniający, w jaki sposób należy przeprowadzić aresztowania profilaktyczne.

⁴³ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 9, Dziennik sztabowy „Jesień 70” cz. 1, k. 34 (nast. b.pag. do k. 36).

⁴⁴ *Konferencja wiceministra spraw wewnętrznych gen. bryg. dr. T[adeusza] Pietrzaka prowadzona z komendantami wojewódzkimi MO w dniu 15.12.1970*, w: *Grudzień 1970 w dokumentach...*, s. 170.

⁴⁵ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Protokół posiedzenia kierownictwa KW MO odbytego 15 XII 1970 o godz. 20.30–21.30, Katowice 15 XII 1970, k. 148–153.

⁴⁶ AIPN Ka, WUSW Katowice, 0103/200, Wykaz osób przewidzianych do zatrzymania prewencyjnego w wypadku zagrożenia na terenie miasta Katowic i Siemianowic, Katowice 15 XII 1970, k. 17–21.

Zatrzymani mieli trafić do „grup filtracyjnych”, należało ich przesłuchać i sporządzić pełną dokumentację (jako powód uwięzienia należało wpisywać: „zatrzymany w ramach akcji «Jesień 70»”). Wskazano wreszcie, do których aresztów śledczych poszczególne komendy miały odstawić aresztowanych⁴⁷.

Kulminacja napięcia

Nocą z 15 na 16 grudnia wydawało się, że obawy sztabowców akcji „Jesień 70” zaczynają się spełniać: w hucie Zabrze zastrajkowało 14 formierzy. Protest udało się jednak szybko wygasić⁴⁸. Niemniej jednak od wczesnych godzin porannych dostrzegalny był wzrost napięcia. Wzmagaly się dyskusje o szkodliwości podwyżek cen żywności, upowszechniała wiedza o sytuacji na Wybrzeżu. Wprawdzie KW MO w Katowicach zarządziła ograniczenia w poruszaniu się po województwie katowickim pojazdami z gdańskimi rejestracjami, a wszystkie osoby przyjeżdżające takimi samochodami miały być legitymowane i spisywane, lecz niewiele to pomogło. Nawet w prowincjonalnym Wodzisławiu Śląskim już o poranku głośno komentowano rewelacje Radia Wiedeń o zamieszkach na Wybrzeżu⁴⁹.

Mieszkańcy województwa katowickiego intensywnie poszukiwali niesfałszowanych informacji o sytuacji w kraju – np. pracownicy zabrzańskiej placówki PAN nosili z sobą przenośne radiodbiorniki, „aby w czasie pracy słuchać audycji «[Radia] Wolna Europa»”⁵⁰. Co ciekawe, bardzo umiarkowany ton miały dyskusje w środowiskach studenckich; choć kpiono z ustroju i władz partyjnych, na razie nie myślano o zainicjowaniu protestów⁵¹.

W „Trybunie Robotniczej” pisano tymczasem o sprawach mało istotnych, np. o „rytmicznej pracy załóg przemysłowych woj. katowickiego”. Dziennikarz gazety opublikował też reportaż z Uniwersytetu Śląskiego – trwały przygotowania do sesji egzaminacyjnej, wyczuwalna była „atmosfera nauki”. Przedstawiono informacje o odbyciu kolejnych konferencji sprawozdawczo-wyborczych PZPR

⁴⁷ AIPN Ka, WUSW Katowice, 0103/200, Telefonogram KW MO w Katowicach do komendantów miast i powiatów MO województwa katowickiego w sprawie zaplanowanych zatrzymań profilaktycznych, Katowice 15 XII 1970, k. 87–88.

⁴⁸ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 9, Dziennik sztabowy „Jesień 70” cz. 1, k. 41–44.

⁴⁹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Komunikat nr 4/70, Katowice 15 XII 1970, k. 82; *ibidem*, t. 1, Meldunek sytuacyjny nr 5 dot. akcji „Jesień 70”, Katowice 16 XII 1970, k. 92; *ibidem*, Telefonogram, Katowice 16 XII 1970, k. 95; *ibidem*, Meldunek nr 9 dot. sytuacji związanej z akcją krypt. „Jesień 70”, Chorzów 16 XII 1970, k. 82–83.

⁵⁰ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 2, Szyfrogram nr 25/2875 KM MO Zabrze, Zabrze 17 XII 1970, godz. 3.45, s. 468.

⁵¹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 1, Informacja nr III dot. „Jesień 70”, Katowice 16 XII 1970, k. 74.

w miastach i powiatach. O protestach na Wybrzeżu nie napisano niczego – trwała nieskuteczna już blokada informacyjna⁵².

Rankiem 16 grudnia w województwie katowickim rozpoczęły się prewencyjne aresztowania. Do popołudnia „izolowano” 507 osób⁵³. Akcję kontynuowano w następnych dniach. Na podstawie sporządzonych 15 grudnia list zatrzymano ogółem 632 osoby. Dominującą grupą byli wśród nich niepracujący (402), ale i robotnicy (195). Przedstawiciele innych grup społecznych aresztowano niewielu – np. inteligentów tylko ośmiu (w tym jednego studenta). W związku z akcją „Jesień 70” zatrzymano w kolejnych dniach dodatkowo 327 osób, nieumieszczonych wcześniej w żadnych spisach, w tym 152 niepracujących, 145 robotników i czterech studentów. Łącznie „izolowano” w aresztach 959 mieszkańców województwa katowickiego (największe nasilenie nieplanowanych aresztów nastąpiło 19 grudnia, kiedy to zatrzymano aż 109 osób)⁵⁴.

Prewencyjne zatrzymania trwały w tym czasie w całym kraju. 16 grudnia gabinet ministra spraw wewnętrznych informował, że „poszczególne komendy MO” przystąpiły do aresztowań osób „skłonnych do wywoływania zakłóceń porządku publicznego”. Akcję kontynuowano w następnych dniach, łącząc ją z prowadzeniem „rozmów profilaktyczno-ostrzegawczych” zmierzających do zastraszenia potencjalnych liderów protestów, osób próbujących organizować strajki lub rozpowiadających o rewolcie na Wybrzeżu. Na przykład w Poznaniu do 18 grudnia na „rozmowy” wezwano ponad 350 osób, inne – choć ich liczba nie jest dokładnie znana – prewencyjnie zatrzymano. W Krakowie, gdzie w dniach 15–18 grudnia doszło do licznych strajków i protestów ulicznych, zatrzymano łącznie 437 osób, przy czym część z nich niewątpliwie trafiła do aresztów prewencyjnie⁵⁵.

Mimo upowszechniania się wiedzy o zamieszkach na północy kraju, sytuacja w województwie katowickim nie wymknęła się spod kontroli władz. Funkcjonariusze SB z Katowic odnotowali wprawdzie wzmożone dyskusje na temat akcji strajkowej w miastach Wybrzeża, ale orientacja rozmówców na temat przebiegu

⁵² *Pomyślna realizacja zadań ostatniego roku bieżącej pięciolatki. Rytmiczna praca załóg przemysłowych woj. katowickiego*, „Trybuna Robotnicza” 16 XII 1970, nr 298 (8354); *W atmosferze nauki i społecznej pracy*, *ibidem*; *Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR w Wodzisławiu*, *ibidem*.

⁵³ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Meldunek nr 15 dot. „Jesień 70”, Katowice 16 XII 1970, k. 337.

⁵⁴ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Szyfrogram zastępcy komendanta KW MO w Katowicach ds. SB płk. J. Bobonia do MSW, Katowice 21 XII 1970, k. 369–370. Akcja prewencyjnych aresztów miała ogólnopolski wymiar. W całym kraju zatrzymano prewencyjnie ponad 6 tys. osób, kolejne 3 tys. aresztowano za „zakłócanie spokoju i porządku, rabunek, bandytyzm”, *ibidem*, Konferencja gen. T. Pietrzaka w dniu 23 XII 1970, k. 61.

⁵⁵ *Warszawa 16 grudnia 1970, Informacja dotycząca aktualnej sytuacji w kraju*, w: *Grudzień 1970 w dokumentach...*, s. 64; P. Grzelczak, *Grudzień '70 w Poznaniu*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/77177,Grudzien-70-w-Poznaniu.html> (dostęp: 7 VI 2021); S. Drabik, *op. cit.*, s. 66–67.

wydarzeń była raczej słaba. Nie zaobserwowano też powszechnych nastrojów strajkowych⁵⁶.

Czujnie obserwowani studenci z ośrodka katowickiego nie sprawiali SB kłopotów⁵⁷. Uspokajająco dla funkcjonariuszy brzmiały też komentarze ich kolegów z częstochowskiej politechniki, którzy w rozmowach między sobą skonstatowali: „Jeżeli robotnicy chcą walki o poprawę, niech walczą sami, skoro nie poparli studentów w marcu 1968 r.”⁵⁸. Jedynie w Gliwicach przy akademikach rozrzucono ulotki wzywające do mobilizacji, przeciwstawienia się „czerwonej burżuazji” i „pseudosocjalizmowi”⁵⁹.

Zgodnie z wcześniejszymi planami w kilku miastach odbyły się konferencje sprawozdawczo-wyborcze PZPR. Obradujący w Bytomiu 16 grudnia delegaci miejskiej organizacji partyjnej omawiali plany działania na przyszłość i zdawali się nie wiedzieć, że na Wybrzeżu trwa robotnicza rewolta. O podwyżce cen jako „operacji bardzo nieprzyjemnej” mówił jedynie obserwator przysłany z KW PZPR w Katowicach, sekretarz Komitetu Wojewódzkiego Tadeusz Pyka. Kreśląc obraz minionych i przyszłych sukcesów PRL wspominał, że „sytuacja w kraju jest nie najlepsza, jest napięta”, a nawet „niebezpieczna”, zalecając towarzyszom „spokój, rozwagę i rozsądek”⁶⁰. Podobnie wyglądały odbywające się tego dnia obrady konferencji sprawozdawczo-wyborczej KM PZPR w Mysłowicach, prowadzone w obecności sekretarza KW PZPR w Katowicach Wiesława Kiczana. Do głosu zapisało się aż 27 delegatów, zamierzając w dyskusji poruszyć głównie kwestie ekonomiczne i rozwojowe miasta, ale do strajków i rozruchów na Pomorzu odniósł się jedynie przedstawiciel instancji wojewódzkiej. Wyjaśnił zebrany, że przejściowe problemy na rynku żywności usiłovali wykorzystać przeciwnicy PZPR, by podważyć zaufanie robotników do partii. Zalecił towarzyszom utrzymanie więzi ze społeczeństwem i wzmoczoną czujność wobec wystąpień „wrogów”⁶¹. Jak z tego wynika, partyjni aktywiści średniego i niższego szczebla nie zamierzali sami zajmować stanowiska wobec robotniczego buntu, o którym musieli już wiedzieć. Oczekiwali od swych partyjnych zwierzchników interpretacji strajków i rozruchów na Wybrzeżu oraz wytycznych.

Dopiero 17 grudnia „Trybuna Robotnicza” opublikowała artykuły o „wydarzeniach” na Pomorzu, zawężając je zresztą do Gdańska. Powołując się na komunikat

⁵⁶ AIPN Ka, WUSW Katowice, 0103/200, Meldunek nr 10/70, Katowice 16 XII 1970, k. 61–63.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Zestawienie wydarzeń i wypowiedzi w dniu 16 XII 1970 w sprawie „Jesień 70”, Katowice 16 XI 1970, k. 441.

⁵⁹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Notatka służbowa, Gliwice 16 XI 1970, k. 439.

⁶⁰ APKat., KM PZPR Bytom, 16, Wypowiedź T. Pyki podczas KSW KM PZPR w Bytomiu w dniu 16 XII 1970, s. 36–37.

⁶¹ APKat., KM PZPR Mysłowice, 7, Propozycje do dyskusji podczas KSW KM PZPR w Mysłowicach w dniu 16 XII 1970, s. 56–58; *ibidem*, Wypowiedź Wiesława Kiczana podczas KSW KM PZPR w Mysłowicach w dniu 16 XII 1970, s. 90, 154–155.

PAP, w dzienniku pisano o zamieszkach następująco: „elementy awanturnicze i chuligańskie nie mające nic wspólnego z klasą robotniczą zdemolowały i podpaliły kilka budynków publicznych i obrabowały kilkadziesiąt sklepów. Wobec interweniujących funkcjonariuszy porządku publicznego dopuszczono się mordów, jest również wielu ciężko rannych”. Tekst kończyła zapowiedź, że w podobnych wypadkach władze „będą reagować z całą stanowczością”. Odwołując się do „Trybuny Ludu”, przedstawiono demonstrantów jako „rozwydrzonych awanturników” i „wichrzycieli”, dopuszczających się rozbojów, demolujących miasto i utrudniających gaszenie pożarów oraz niesienie pomocy rannym⁶².

W obliczu narastającego w województwie katowickim niepokoju, Zdzisław Grudzień, zastępujący nadal nieobecnego Gierka, rozesłał o 9.05 rano telefonogram do instancji partyjnych, zarządzając pogotowie wszystkich członków PZPR w województwie katowickim⁶³.

Kierownictwo katowickiej SB przyznawało, że ton odnotowanych w przestrzeni publicznej wypowiedzi o rewolcie na Pomorzu był wybitnie nieprzychylny rządzącym: „Wiadomości wywarły silne wrażenie. Liczne głosy zaniepokojenia i zażenowania. Tylko nieliczne przypadki pochwalania”⁶⁴. W Zawierciu nie uwierzono, że w Gdańsku zbuntowali się jedynie chuligani i wichrzyciele. Mieszkańcy Gliwic także nie dali się przekonać, iż za zamieszki odpowiadają kryminaliści; uznając prawo robotników do protestu podkreślali jednak, że nie należało opuszczać zakładu pracy i wdawać się w starcia z siłami porządkowymi⁶⁵. Górnicy z Wodzisławia Śląskiego i Jastrzębia Zdroju współczuli stoczniovcóm, uważali, że „społeczeństwo ma podstawę do strajku i buntu przeciwko władzy”⁶⁶. Wyjątkowo niewiarygodnie zabrzmiał na tym tle głos sekretarza POP Zakładów Gumowych Górnictwa w Bytomiu, który oznajmił, że „pracownicy tych zakładów potępiają wystąpienia w Gdańsku. Stwierdza, że czynów tych nie mogli dopuścić się robotnicy. W zakładzie tym odczuwa się ogólne potępienie dla zajęć”⁶⁷.

⁶² *Zajścia w Gdańsku*, „Trybuna Robotnicza” 17 XII 1970, nr 299 (8355); *Po wydarzeniach w Gdańsku*, *ibidem*.

⁶³ A. Dziuba, „*W mieście panuje spokój*”. *Gliwicki Grudzień '70 roku oczami bezpieki*, „Śląski Notes Historyczny” 2011, nr 1, s. 55. Podwyższony poziom gotowości obejmował zresztą aktywistów PZPR w całym kraju. W lokalnych instancjach wprowadzono system całonocnych dyżurów, składano co kilka godzin raporty komitetom wojewódzkim o rozwoju sytuacji, organizowano grupy aktywu, T. Balbus, Ł. Kamiński, *op. cit.*, s. 154.

⁶⁴ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Tezy, Katowice 17 XII 1970, k. 448.

⁶⁵ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 2, Meldunek nr 12, Zawiercie 17 XII 1970, k. 363; *ibidem*, Meldunek dot. akcji kryptonim „Jesień 70”, Gliwice 17 XII 1970, k. 357–358.

⁶⁶ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 2, Meldunek nr 9/70 sztabu akcji „Jesień 70” przy KP MO Wodzisław Śl., Wodzisław Śl. 17 XII 1970, k. 361.

⁶⁷ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 2, Informacja nr 10 z przebiegu akcji „Jesień 70” z terenu miasta Bytomia, Bytom 17 XII 1970, k. 400.

Nie poprzestano tylko na wyrażeniu niewiary w oficjalne komunikaty i potępieniu rządzących. W Częstochowie duża część załogi Zakładów Materiałów Ogniotrwałych o 11.00 przerwała pracę. Strajk kontynuowali pracownicy drugiej zmiany. Około 200 robotników zebrało się w świetlicy zakładowej i sformułowało petycję do dyrekcji. Domagali się podwyżki płac i wyjaśnienia postawy rządzących wobec robotników z Wybrzeża, z którymi, co zaznaczyli w swej petycji, solidaryzowali się. Byli zresztą przekonani, że większość częstochowskich zakładów przemysłowych także już strajkuje. Po kilku godzinach perswazją skłoniono ich do powrotu do pracy⁶⁸. Również robotnicy Wydziału Mechanicznego Huty „Kościszko” w Chorzowie ok. 11.00 opuścili swe stanowiska, protestując przeciwko nowemu systemowi rozliczania czasu pracy. Obecny na miejscu „pracownik operacyjny” SB „przekonał” ich do zaprzestania strajku⁶⁹.

Wieczorem 17 grudnia rozniosły się już wiadomości o porannej masakrze w Gdyni, stając się głównym tematem rozmów mieszkańców województwa. Rozumiano, dlaczego robotnicy zastrajkowali i ubolewano nad tragedią. Funkcjonariusze doliczyli się 12 wypadków „podburzania do strajku”. Trwały prewencyjne zatrzymania, a równolegle funkcjonariusze prowadzili „rozmowy ostrzegawcze” z ludźmi, których podejrzewano o stwarzanie zagrożenia dla porządku⁷⁰.

Na murach pojawiło się więcej antypaństwowych haseł niż w dniach poprzednich. Funkcjonariusze znaleźli też kilka ulotek. Krytykowano w nich rząd, partię i Gomułkę, niekiedy wulgarnie. Pojawiły się fantastyczne plotki: o rozpędzeniu czołgami demonstracji studenckiej w Gliwicach, otwartych starciach w Tychach, otoczeniu Katowic przez jednostki pancerne czy strajkach wybuchających w regionie⁷¹.

Choć masakra na Wybrzeżu była głównym tematem rozmów wśród studentów, nie odnotowano w tej grupie wezwań do czynnej kontestacji. Mimo tego zapadła decyzja (podjęta w skali kraju), by 18 grudnia wysłać studentów na przyspieszone

⁶⁸ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 2, Telefonogram, 62/2881 KM MO Częstochowa, Częstochowa 17 XII 1970 godz. 17.15, k. 414; *ibidem*, Szyfrogram KM MO Częstochowa z 17 XII 1970 godz. 22.20, k. 376; *ibidem*, t. 6, Notatka, Katowice 17 XII 1970, k. 445.

⁶⁹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 2, Meldunek nr 11 dot. sytuacji w związku z akcją krypt. „Jesień 70”, Chorzów 17 XII 1970, k. 388.

⁷⁰ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Meldunek nr 20 dot. akcji „Jesień 70”, Katowice 18 XII 1970, k. 347–348.

⁷¹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Zestawienie zbiorcze ilości ujawnionych form wrogiej działalności i przeprowadzonych rozmów profilaktycznych do sprawy kryptonim „Jesień 70”, s. 403; *ibidem*, t. 2, Meldunek nr 11 dot. akcji „Jesień 70”, Tarnowskie Góry 17 XII 1970, k. 403; *ibidem*, Meldunek nr 11, Zawiercie 17 XII 1970, k. 409; *ibidem*, Meldunek nr 8, Wodzisław Śl. 17 XII 1970, k. 423; *ibidem*, notatka (bez tytułu), liczba dziennika 354, Katowice 17 XII 1970, k. 439; *ibidem*, Zestawienie wydarzeń i wypowiedzi w sprawie „Jesień 70” godz. 6.00, Katowice 17 XII 1970, k. 445–446; *ibidem*, Wyciąg z doniesienia TW ps. „Kruk”, Katowice 18 XII 1970, k. 151.

ferie świąteczne. Sami zainteresowani byli ponoć zadowoleni, choć zdawali sobie sprawę, że władzom chodzi o zapobieżenie ewentualnym protestom środowiska⁷².

Wieczorem 17 grudnia, po dziesięciodniowej przerwie, spotkali się członkowie egzekutywy KW PZPR. Omawiano jedną kwestię – sytuację w województwie katowickim po ogłoszeniu podwyżek. Zapadło kilka decyzji: o zwołaniu niezwłocznie narady pierwszych sekretarzy instancji miejskich i powiatowych PZPR oraz kierowników wydziałów KW, zwiększeniu aktywności członków partii w zapobieganiu rozruchom oraz przeprowadzeniu rozmów z kierownictwami wojewódzkimi stronnictw „sojusznicych” i duchowieństwem⁷³. W obradach egzekutywy KW uczestniczył płk Kruszyński (był zresztą jej członkiem). Komendant KW MO omówił sytuację w regionie, podkreślając, że na razie nie doszło do masowych demonstracji czy zakłóceń w produkcji, przyznał jednak, że sytuacja się pogorszyła. Niezadowolone wyrażano we wszystkich kontrolowanych środowiskach, choć do SB nie dotarły sygnały, by w którymś z nich przygotowywano zbiorowe protesty. Kruszyński skonstatował ponadto, że oficjalne komunikaty o „wydarzeniach” w Gdańsku były mocno opóźnione w stosunku do rozgłośni zachodnich. Poinformował uczestników zebrania, że prewencyjnie zatrzymano ponad 800 osób „dla oczyszczenia terenu” i przeprowadzono ok. 300 „rozmów profilaktycznych”. Jednak dokonana przez Kruszyńskiego ocena dalszych perspektyw brzmiała niepokojąco: „trzeba wyraźnie stwierdzić, że nie jesteśmy zabezpieczeni przed pogorszeniem się sytuacji, a nawet zbiorowymi wystąpieniami”⁷⁴. Od towarzyszy Kruszyński otrzymał niewiele wnoszące wytyczne – utrzymania gotowości służb, przeciwdziałania zagrożeniom porządku oraz stałego monitorowania nastrojów społecznych. Polecono mu też przygotować plan działań i obrony na wypadek „poważnego zagrożenia bezpieczeństwa państwa”⁷⁵.

Dostępne o poranku 18 grudnia wydanie „Trybuny Robotniczej” umożliwiło czytelnikom zapoznanie się z treścią uchwały Rady Ministrów z 17 grudnia 1970 r. w sprawie zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego. Zwracał uwagę paragraf 2 owej uchwały, zobowiązujący funkcjonariuszy MO, SB i współdziałających z nimi służb do podejmowania wszelkich środków przymusu z użyciem broni włącznie „przeciwko osobom dopuszczającym się gwałtownych zamachów na życie i zdrowie obywateli, grabieży i niszczenia mienia oraz urządzeń publicznych”⁷⁶.

⁷² AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 2, Informacja nr 5 dot. „Jesień 70”, Katowice 17 XII 1970, k. 432–433.

⁷³ APKat., KW PZPR Katowice, 301/IV/576, Protokół nr 21 posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 17 XII 1970, s. 157–158.

⁷⁴ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Notatka służbowa, Katowice 17 XII 1970, k. 160; *ibidem*, Tezy, Katowice 17 XII 1970, k. 161–168.

⁷⁵ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Notatka służbowa, Katowice 17 XII 1970, k. 160.

⁷⁶ Uchwała Rady Ministrów z dnia 17 grudnia 1970 r. w sprawie zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego, „Trybuna Robotnicza” 18 XII 1970, nr 300 (8356).

Na łamach dziennika przytoczono ponadto treść radiowego i telewizyjnego przemówienia Józefa Cyrankiewicza, w którym premier wzywał do rozwagi, niedawania posłuchu „prowokatorom”, „awanturnikom”, przeciwstawienia się sianiu anarchii i działania w obronie porządku. Przedrukowano też komentarze „Trybuny Ludu” na temat „wydarzeń” na Pomorzu i uchwały Rady Ministrów z 17 grudnia⁷⁷.

Dominowały jednak w „Trybunie Robotniczej” informacje lokalne. W obszernym artykule omówiono przebieg Konferencji Sprawozdawczo-Wyborczej PZPR w Sosnowcu. Zarówno w skrótach wypowiedzi delegatów na sosnowiecką konferencję partyjną, jak i w przytoczonym przemówieniu obecnego w Sosnowcu Gierka nie było odniesień do sytuacji na Pomorzu – mówiono o wydobyciu węgla, produkcji stali, sukcesach budownictwa itp. Opisywano konferencje miejskie i powiatowe PZPR, które odbyły się w innych miastach i powiatach województwa⁷⁸. Czytelnik mógł odnieść wrażenie, że w województwie katowickim nie ma żadnych napięć i wszystko przebiega po myśli partii.

Tymczasem wojewódzki sztab akcji „Jesień 70” odbierał kolejne meldunki o radykalizacji nastrojów. W zakładach pracy powszechnie uważano, że na Wybrzeżu zginęli niewinni ludzie, głównie robotnicy, ekscesów zaś dopuszczali się chuligani i degeneraci⁷⁹.

18 grudnia o 9.00 rano odbyło się zebranie kierownictwa KW MO Katowice z udziałem naczelników wszystkich wydziałów. Przyznano, że sytuacja w województwie katowickim uległa pogorszeniu – zwiększyła się ilość kolportowanych ulotek, coraz częstsze były wezwania do strajków i demonstracji. W tej sytuacji funkcjonariuszom SB polecono prowadzenie na większą skalę „rozmów profilaktycznych” z potencjalnymi liderami protestów, a także z „elementem społecznym i kryminalnym”. Przekazano też wiadomość o przedterminowym rozpoczęciu ferii na uczelniach wyższych, co zwalniało siły przeznaczone dotąd do pilnowania budynków akademickich do innych zadań⁸⁰. Z informacji tajnych współpracowników SB działających w środowisku duchownych rzymskokatolickich dowiedziano się zaś, iż księża nie zamierzają „wypowiadać się na własną rękę lub w inny sposób zajmować stanowiska w sprawie wydarzeń na wybrzeżu”⁸¹.

⁷⁷ Przemówienie telewizyjne i radiowe członka Biura Politycznego KC PZPR, Prezesa Rady Ministrów tow. Józefa Cyrankiewicza, „Trybuna Robotnicza” 18 XII 1970, nr 300 (8356); *Nakazy rozwagi i odpowiedzialności*, *ibidem*.

⁷⁸ *Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR w Sosnowcu. Unowocześnienie struktury przemysłu – dla rozwoju gospodarczego i potrzeb społeczeństwa*, „Trybuna Robotnicza” 18 XII 1970, nr 300 (8356); *Konferencje sprawozdawczo-wyborcze PZPR*, *ibidem*; *Kolejne konferencje sprawozdawczo-wyborcze*, *ibidem*.

⁷⁹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 0103/200, Meldunek nr 15/70, Katowice 18 XII 1970, k. 58–60.

⁸⁰ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Protokół nr 4 odbytej narady kierownictwa KW MO Katowice z naczelnikami wydziałów w dniu 18 XII 1970 o godz. 9.00, Katowice 18 XII 1970, k. 169–171.

⁸¹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 0103/200, Meldunek nr 17/70, Katowice 19 XII 1970, k. 45–47.

Wciąż było niespokojnie. SB otrzymywała sygnały o wezwaniach do strajku z praktycznie wszystkich miejscowości województwa (z potencjalnymi inicjatorami przeprowadzono 147 „rozmów profilaktycznych”). Niektórzy aktywiści PZPR otrzymali anonimy z pogroźkami. W Herbach zatrzymano trzech pijanych mężczyzn, którzy przeszli ulicami z tablicą „Niech żyją stoczniovcy”. Pojawiły się też wezwania do udziału w wiecu protestacyjnym, który miał się odbyć na katowickim rynku w sobotę 19 grudnia po południu. Krążyły pogłoski oraz plotki o rozruchach i strajkach w większych miastach Polski i w samym województwie katowickim. Były też dywagacje na temat zachowania Gierka podczas kryzysu: w Ministerstwie Górnictwa i Energetyki w Katowicach opowiadano, że I sekretarz KW zrezygnował z funkcji członka Biura Politycznego, wśród dziennikarzy zaś spekulowano, że zostanie on niebawem I sekretarzem KC w miejsce Gomułki⁸².

Około godz. 20.00 przez miasta województwa katowickiego przejechały oddziały wojskowe. Przemieszczały się z województwa opolskiego do krakowskiego, ich trasa wiodła od Pławniowic, przez Gliwice, Mikołów, Bieruń Stary do wschodniej granicy województwa w okolicach Oświęcimia⁸³. Była to czytelna dla wszystkich manifestacja siły, ale zaraz pojawiły się też komentarze, że przemarsz wojska związany był z przygotowaniem do tłumienia rozruchów w Krakowie. Podczas eskapady pojazdów pancernych doszło do tragicznego wypadku – w Gliwicach, w zderzeniu z czołgiem, zginął pasażer samochodu osobowego⁸⁴.

W nocy z 18 na 19 grudnia doszło do rozruchów w więzieniu w Sosnowcu – grupa ok. 500 osadzonych wszczęła zamieszki, wznosząc antyrządowe i antypartyjne okrzyki. Po godz. 23 sytuację uspokoiła administracja więzienia. Ponadto przed północą zatrzymano w tym mieście kilku nietrzeźwych mężczyzn, skandujących nieprzychylnie wobec partii hasła⁸⁵.

⁸² AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 2, Szyfrogram KP MO w Rybniku, k. 301–302; *ibidem*, Meldunek nr 13 dot. sytuacji związanej z akcją „Jesień 70”, Ruda Śl., k. 296, 299; *ibidem*, Meldunek, Katowice 18 XII 1970, k. 287; *ibidem*, Pismo KP MO Lubliniec, Lubliniec 18 XII 1970, k. 283; *ibidem*, Meldunek specjalny, Czeladź 18 XII 1970, k. 282; *ibidem*, Meldunek, Będzin, 18 XII 1970, k. 277; *ibidem*, Meldunek nr 12, Sosnowiec 18 XII 1970, k. 275; *ibidem*, Meldunek, Dąbrowa Górnicza, 18 XII 1970, k. 260; *ibidem*, Meldunek nr 15/17 dot. akcji „Jesień 70” z KM MO Katowice, Katowice 18 XII 1970, k. 258–259; *ibidem*, Meldunek nr 13 dot. sytuacji związanej z akcją „Jesień 70”, Chorzów 18 XII 1970, k. 238; *ibidem*, Szyfrogram KM MO Zabrze z 18 XII 1970, k. 209–210; *ibidem*, Notatka służbowa, Katowice 18 XII 1970, k. 216; *ibidem* t. 6, Zestawienie zbiorcze ilości ujawnionych form wrogiej działalności i przeprowadzonych rozmów profilaktycznych do sprawy kryptonim „Jesień 70”, k. 403.

⁸³ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Plan zabezpieczenia przemarszu wojsk przez teren województwa katowickiego, Katowice 19 XII 1970, k. 230–232.

⁸⁴ A. Dziuba, „W mieście panuje spokój”..., s. 55.

⁸⁵ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 2, Meldunek nr 14/70, Sosnowiec 19 XII 1970, k. 119; *ibidem*, t. 9, Dziennik sztabowy „Jesień 70” cz. 2, b.pag.; *ibidem*, t. 2, Meldunek nr 14/70, Sosnowiec 19 XII 1970, k. 119–120.

19 grudnia od rana Katowice patrolowały trzy plutony umundurowanych funkcjonariuszy MO, wsparte przez nieumundurowanych zwiadowców. Siły te, wobec powtarzających się w ulotkach i rozmowach wezwań do udziału w demonstracji (bez określenia dokładnego czasu i miejsca), miały być gotowe do niezwłocznej reakcji. Funkcjonariusze krążyli po ulicach miasta do 23.00, ale do żadnych manifestacji nie doszło. Nie udało się natomiast milicjantom ustrzec stolicy województwa przed pojawieniem się kolejnych napisów i ulotek⁸⁶. Ogółem 18 i 19 grudnia na murach ukazało się przeszło 60 „wrogich napisów”, w tych dniach nastąpiło też największe nasilenie akcji ulotkowej (znaleziono ich przeszło 80). Służby porządkowe kontratakowały – w dniach 18 i 19 grudnia funkcjonariusze przeprowadzili „rozmowy ostrzegawcze” z 396 osobami⁸⁷.

W gęstniejącej atmosferze obradowali 19 grudnia delegaci miejskiej organizacji PZPR w Świętochłowicach. W przedstawionym na konferencji sprawozdawczo-wyborczej referacie egzekutywy KM poruszano przede wszystkim zagadnienia ekonomiczne, kreślono ambitne plany przyszłej pięciolatki. Towarzysze nie odnieśli się do robotniczej rewolty na Wybrzeżu, za to przyznali, że nie wyczerpali „wszystkich problemów i zadań” w „doniosłym dla całego kraju i jego gospodarki okresie”⁸⁸. Jeden z dyskutantów wspomniął o „incydentach” w Gdańsku, wskazując na konieczność zachowania czujności i wyrażając wątpliwość, czy zachowali ją działacze z Gdańska, skoro dopuścili „do takich wybryków”. Był zresztą przekonany, że „nasza organizacja [PZPR – A.D.] posiada odpowiednie rozeznanie i gdyby podobne elementy chciały wystąpić przeciwko nam i naszemu dorobkowi, wychwycilibyśmy wszystkich”⁸⁹.

Jak się niebawem okazało, należytą czujnością nie wykazano się w pobliskim Chorzowie, gdzie wieczorem doszło do jedynej w województwie katowickim manifestacji ulicznej. Młodzi ludzie, którzy różnymi sposobami od kilku dni zawiadamiali się o miejscu i terminie planowanej demonstracji, zaczęli się schodzić po godz. 18 w centrum miasta. Młodzież zebrała się ostatecznie w okolicach gmachu Narodowego Banku Polskiego na ul. Wolności. Stamtąd 50–60 demonstrantów ok. 18.30 wyruszyło w kierunku siedzib Miejskiej Rady Narodowej i Komitetu Miejskiego PZPR w Chorzowie. Obecni na miejscu milicjanci wezwali ich do

⁸⁶ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 2, Meldunek nr 17/70 dot. akcji krypt. „Jesień 70” KM MO Katowice, Katowice 19 XII 1970, k. 58; *ibidem*, t. 6, meldunek nr 22, Katowice 19 XII 1970, k. 352; *ibidem*, Meldunek nr 23, Katowice 19 XII 1970, k. 355; AIPN Ka, WUSW Katowice, 0103/200, Meldunek nr 18/70, Katowice 29 XII 1970, k. 48–50.

⁸⁷ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Zestawienie zbiorcze ilości ujawnionych form wrogiej działalności i przeprowadzonych rozmów profilaktycznych do sprawy krypt. „Jesień 70”, Katowice 23 XII 1970, k. 403.

⁸⁸ APKat., KM PZPR Świętochłowice, 15, Referat egzekutywy KM PZPR w Świętochłowicach na KSW KM PZPR w Świętochłowicach w dniu 19 XII 1970, k. 3–36.

⁸⁹ APKat., KM PZPR Świętochłowice, 15, Wypowiedź Cz. Matysika podczas KSW KM PZPR w Świętochłowicach w dniu 19 XII 1970, s. 243.

rozejścia się, na co odpowiedziano im okrzykami „blacharze”. Manifestantów ostrzelano gazem, a ok. 18.35 pluton MO zaatakował ich pałkami. Pochód został rozproszony. Zatrzymano 13 osób, dwie z nich trafiły do aresztu na 48 godzin, resztę wypuszczono (prawdopodobnie były nieletnie)⁹⁰.

Podobnie do nastrojów ludności województwa katowickiego kształtowała się w dniach 16–19 grudnia atmosfera społeczna w całym kraju (wyłączając oczywiście Pomorze). Strajki, także za sprawą kontrakcji funkcjonariuszy policji politycznej i partyjnych aktywistów, miały ograniczony zasięg – pomijając Wybrzeże doszło do 33 przypadków przerwania pracy przez ok. 12 500 osób. Choć wystąpienia te zazwyczaj cechował burzliwy przebieg, to skoncentrowały się praktycznie w trzech miastach: w Białymstoku, Warszawie i we Wrocławiu. W tych ośrodkach, a także w Krakowie, Bydgoszczy, Chorzowie, Olsztynie i w Wałbrzychu, doszło do manifestacji ulicznych, przede wszystkim z udziałem młodzieży. Sprawnie operowała SB, zapobiegając licznym próbom zwołania wieców i demonstracji. Tylko na Dolnym Śląsku udało się funkcjonariuszom uniemożliwić manifestacje w sześciu miastach. Niezadowolenie i frustrację wyładowywano zatem najczęściej poprzez rozrzucanie ulotek (co najmniej kilkanaście tysięcy, na ogół rękopiśmiennych), pisanie haseł na murach, parkanach, chodnikach (kilka tysięcy), wysyłanie anonimowych listów do władz czy instytucji państwowych, czy po prostu publiczną krytykę działań władz państwowych i PZPR⁹¹.

Przesilenie

W niedzielę 20 grudnia w kilku miastach województwa znowu ujawniono antypartyjne napisy i ulotki. W zakładach pracy wciąż żywo dyskutowano o masakerze na Wybrzeżu, wyrażając powszechnie opinię, że robotnicy mieli prawo do strajku „jako ostatecznej formy okazania niezadowolenia”. SB odnotowała też wiele innych „wrogich wypowiedzi”, funkcjonariusze przeprowadzili kolejne „rozmowy profilaktyczne”⁹².

⁹⁰ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 2, Meldunek nr 16 dot. akcji krypt. „Jesień 70”, Chorzów 20 XII 1970, k. 139–140; *ibidem*, t. 6, Meldunek nr 24, Katowice 19 XII 1970, k. 357; *ibidem*, t. 9, Dziennik sztabowy „Jesień 70” cz. 2, b.pag.; A. Dziurok, *Dzieje polityczne 1945–1990*, w: *Chorzów*, t. 4, red. M. Masnyk, J. Kurek [w druku].

⁹¹ T. Balbus, Ł. Kamiński, *op. cit.*, s. 145–150. Grudzień 1970 r. charakteryzował się wzmożoną korespondencją kierowaną na adres Radiokomitetu. Obywatele, najczęściej anonimowo, skarżyli się na fatalny czas wprowadzenia podwyżek cen żywności, spadek stopy życiowej, błędy gospodarcze, pytając jednocześnie o rzeczywiste koszty wsparcia dla państw arabskich i Wietnamu Północnego czy handlu z ZSRS. Zob. P. Sulc, „Ładną gwiazdkę nam rząd zgotował!” *Grudzień '70 w listach do Radiokomitetu*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 9, 2010, nr 2(16), s. 436–465.

⁹² AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Meldunek nr 26 dot. „Jesień 70”, Katowice 20 XII 1970, k. 363.

Wymowny przypadek zdarzył się w zakładach Montomet w Piekarach Śląskich, gdzie w czasie przerwy śniadaniowej pewien działacz PZPR (a zarazem funkcjonariusz ORMO) wulgarnie wypowiadał się o strajkujących na Pomorzu. Obrzucono go jajkami i wyrzucono z sali, po czym pracownicy dokończyli śniadanie i przystąpili do pracy⁹³.

Około 22 w nocy, gdy rozeszły się wieści o ustąpieniu Gomułki i objęciu stanowiska I sekretarza KC PZPR przez Gierka, stan nastrojów uległ zmianie. Z jednej z katowickich restauracji wyszła grupa podchmielonych osobników, krzyczących: „Niech żyje I sekretarz E. Gierek, nasz kochany górnik”⁹⁴. W nocy z 20 na 21 grudnia w Katowicach nie pojawiły się żadne antypaństwowe napisy i ulotki, za to nad ranem przez miasto przeszły dwie grupki osób niosących arkusze papieru z napisami: „Wiwat Gierek – dosiego [!] roku” i „Niech żyje Gierek”⁹⁵.

Poranna prasa z 21 grudnia przyniosła dokładniejsze informacje o dokonanej dzień wcześniej zmianie na szczytach władzy. „Trybuna Robotnicza” odejście Gomułki ze stanowiska wytłumaczyła „ciężką chorobą”. Wraz z życzeniami zdrowia dla byłego I sekretarza KC zamieszczono informacje o ustąpieniu z Biura Politycznego Bolesława Jaszczuka, Zenona Kliszki, Ryszarda Strzeleckiego i Mariana Spychalskiego. Pojawiła się zapowiedź poprawy położenia osób najuboższych i rodzin wielodzietnych. Przytoczono ponadto pełny tekst telewizyjnego wystąpienia Gierka z wieczoru 20 grudnia, w którym zwracały uwagę stonowane słowa, że miasta Wybrzeża „stały się terenem robotniczych wystąpień, zaburzeń i starc ulicznych. Zginęli ludzie. Wszyscy przeżywamy tę tragedię”. Nowy I sekretarz KC zaapelował o spokój, zrozumienie porządek i normalną pracę⁹⁶.

Nastrojom katowiczian po zmianie na szczytach władzy poświęcony został obszerny przedpołudniowy meldunek skierowany 21 grudnia przez miejscową SB do wojewódzkiego sztabu akcji „Jesień 70”. Według niego atmosfera w zakładach pracy, instytucjach i wielu kontrolowanych operacyjnie środowiskach polepszyła się. „Ogólnie należy stwierdzić, że do chwili obecnej nie zanotowano ani jednego głosu [krytycznego – A.D.] dot. zaszyłych zmian. Nastąpiło pełne odprężenie wśród społeczeństwa w przeciwieństwie do dni minionych. Panuje wśród mieszkańców miasta i załóg robotniczych w zakładach pracy pełne zadowolenie”⁹⁷.

⁹³ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 3, Meldunek sytuacyjny naczelnika Wydziału II KW MO w Katowicach, Katowice 22 XII 1970, k. 90.

⁹⁴ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Zestawienie wydarzeń i wypowiedzi w sprawie „Jesień 70”, Katowice 20 XII 1970, k. 473–474; *ibidem*, 0103/200, Meldunek nr 20/70, Katowice 21 XII 1970, k. 53–54.

⁹⁵ AIPN Ka, WUSW Katowice, 0103/200, Meldunek nr 21/70, Katowice 21 XII 1970, k. 41–44.

⁹⁶ Edward Gierek I sekretarzem KC PZPR. *Doniesie decyzje VII Plenum Komitetu Centralnego PZPR*, „Trybuna Robotnicza” 21 XII 1970, nr 302 (8358); *Przemówienie radiowo-telewizyjne I sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka*, *ibidem*.

⁹⁷ AIPN Ka, WUSW Katowice, 0103/200, Meldunek nr 21/70, Katowice 21 XII 1970, k. 41.

Ciekawym gestem była spontaniczna ponoć rezolucja z Zakładu Urządzeń Mechanicznych i Dźwigowych „Elewator”, którego pracownicy złożyli na ręce Gierka i Grudnia deklarację „wzmoczenia pracy dla polepszenia sytuacji gospodarczej” (podobne inicjatywy, inspirowane przez aktyw partyjny, odnotowano w tym czasie w całym kraju, choć w ograniczonej liczbie). Do komitetów dzielnicowych PZPR w Katowicach wydzwaniali ludzie z wyrazami poparcia dla Gierka, a jedna z telefonujących kobiet pytała nawet, czy „z okazji tak radosnej” może wywiesić biało-czerwoną flagę⁹⁸.

Po spokojnym poranku nastąpił spokojny dzień. W jednym z raportów KM MO Katowice zapisano: „Ogólnie panuje zadowolenie i odprężenie wśród społeczeństwa na terenie miasta. Prowadzone dyskusje na temat zmian w Komitecie Centralnym w różnych środowiskach wyrażone są poparciem dla tow. Gierka. W zakładach pracy istnieje pełny spokój. Załogi mobilizowane są do podejmowania zobowiązań [produkcyjnych – A.D.]”⁹⁹.

Podobna sytuacja panowała w całym województwie. Nastąpiło wyraźne uspokojenie nastrojów. Zmienił się kierunek dyskusji – wyrażano w nich nadzieję na dobre zmiany. Inauguracyjne przemówienie Gierka w roli I sekretarza KC oceniano powszechnie jako wyważone i uczciwe. Jak zapisano w meldunku SB: „Wyrazem zadowolenia wśród załóg są liczne i spontaniczne żądania robotników, by zwołać masówki dla wyrażenia poparcia nowemu kierownictwu. Do komitetów partyjnych przychodzą delegacje z gratulacjami i zapewnieniami, że dostosują się do apelu I Sekretarza KC PZPR. Z terenu województwa wysyłane są telegramy od załóg i pojedynczych osób z życzeniami dla I Sekretarza KC. Stwierdzono kilka przypadków złożenia przez robotników podań o przyjęcie do PZPR”¹⁰⁰.

W spokojniejszej już atmosferze odbywała się konferencja sprawozdawczo-wyborcza miejskiej organizacji PZPR w Rudzie Śląskiej. Miejscowy I sekretarz Jan Franik wspomniął, że są siły „zewnętrzne i wewnętrzne”, jak też „elementy wichrzycielskie”, przeszkadzające w „pokojowej pracy” i wzywał do dania owym „elementom” surowej lekcji¹⁰¹. Do buntu robotników Wybrzeża nawiązał w czasie dyskusji Jan Labiś, sekretarz jednego z kopalnianych komitetów zakładowych, wskazując, że był on, podobnie jak wydarzenia z marca 1968 r., przejawem osłabienia pracy ideologiczno-wychowawczej: „Gdyby organizacja partyjna Stoczni Gdańskiej potrafiła na czas wyciągnąć wnioski i właściwie się ukształtować, załoga stoczni miałaby większe zaufanie do swojej organizacji [PZPR – A.D.]

⁹⁸ *Ibidem*, k. 41–44; T. Balbus, Ł. Kamiński, *op. cit.*, s. 154.

⁹⁹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 0103/200, Meldunek nr 24, Katowice 23 XII 1970, k. 108.

¹⁰⁰ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Meldunek nr 28 dot. „Jesień 70”, Katowice 21 XII 1970, k. 367.

¹⁰¹ APKat., KM PZPR Ruda Śl., 14, Referat programowy egzekutywy KM PZPR w Rudzie Śl. na KSW PZPR w Rudzie Śl. w dniu 21 XII 1970, s. 9.

i nie doszłoby do tych wypadków¹⁰². Dyskusję podsumował sekretarz KW PZPR w Katowicach Rudolf Juzek, apelując o wsparcie Gierka podniesieniem poziomu i jakości produkcji oraz o wyczulenie na zachowanie „elementów różnego typu w zakładach pracy”. Wezwał ponadto do potępienia „wystąpienia załogi Gdańskiej Stoczni”, które spowodowało „ekscesy elementów wrogich, chuligańskich, działających przeciwko Polsce i władzy ludowej”¹⁰³.

Tego dnia obradowała też egzekutywa KW PZPR Katowice. Omówiono zmiany, jakie nastąpiły w składzie Biura Politycznego KC i zdecydowano o „konieczności utrzymania atmosfery poparcia dla nowego kierownictwa”¹⁰⁴. Partyjni decydenci nie zapomnieli o podziękowaniach dla członków partii i całego społeczeństwa województwa za wyważoną postawę „w ostatnich krytycznych dniach”, a także za „twórczą pracę, rytmiczną realizację zadań produkcyjnych”¹⁰⁵.

Nastroje panujące w województwie katowickim wieczorem 21 grudnia funkcjonariusze SB oceniali jako dobre. W Gliwicach odbyły się liczne zaimprovizowane spotkania towarzyskie z okazji zmiany I sekretarza. W Zabrze robotnicy podkreślali, że Gierek jest rozsądnym i stanowczym politykiem, który zadba o dobrobyt „klasy robotniczej” i w przyszłości nie dopuści do żadnych podwyżek cen. W Pszczynie załogi kilku zakładów przemysłowych zgłosiły się do dyrekcji z wnioskiem o zwołanie masówek, podczas których zamierzano wyrazić poparcie dla Gierka. W Zagłębiu Dąbrowskim powszechnie cieszą się ze zmian we władzach centralnych. Wykupowano prasę (nabyte egzemplarze traktowano jako pamiątkę), składano sobie gratulacje, podkreślano historyczność chwili. Podobne przejawy zadowolenia obserwowano w Częstochowie¹⁰⁶.

¹⁰² APKat., KM PZPR Ruda Śl., 14, Wypowiedź J. Labisia podczas KSW PZPR w Rudzie Śl. w dniu 21 XII 1970, s. 39.

¹⁰³ APKat., KM PZPR Ruda Śl., 14, Wystąpienie R. Juzka podczas KSW PZPR w Rudzie Śl. w dniu 21 XII 1970, s. 47.

¹⁰⁴ APKat., KW PZPR Katowice, 301/IV/576, Protokół nr 22 posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 17 XII 1970, s. 159.

¹⁰⁵ *Ofiarna praca – naszym poparciem dla kierownictwa Partii z I sekretarzem KC tow. Gierkiem*, „Trybuna Robotnicza” 22 XII 1970, nr 303 (8359); *Z prac egzekutywy KW. Zadania wojewódzkiej organizacji partyjnej w świetle uchwał VII Plenum*, *ibidem*; *Nasz czyn – Ojczyźnie. Wyższa produkcja, lepsza praca, gorące zaangażowanie dla poparcia uchwał VII Plenum KC PZPR i kierownictwa z tow. Edwardem Gierkiem*, „Trybuna Robotnicza” 23 XII 1970, nr 304 (8360).

¹⁰⁶ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 3, Meldunek nr 18, Zawiercie 21 XII 1970, k. 314–315; *ibidem*, Meldunek nr 18 sztabu KP MO Pszczyna z dnia 21 XII 1970, Pszczyna 21 XII 1970, k. 311–312; *ibidem*, Meldunek nr 19/70, Częstochowa 21 XII 1970, k. 294–296; *ibidem*, Meldunek dot. akcji kryptonim „Jesień 70”, Gliwice 21 XII 1970, k. 292–293; *ibidem*, Meldunek, Będzin 21 XII 1970, k. 278–279; *ibidem*, Meldunek sytuacyjny nr 19 w sprawie krypt. „Jesień 70”, Zabrze 21 XII 1970, k. 267–268. Należy podkreślić, że Gierek, dobrze postrzegany w województwie katowickim, wcale nie był aż tak owacyjnie witany na stanowisku I sekretarza KC poza regionem. Był słabo znany, obejmował władzę nad PZPR, która odpowiadała za krwawe stłumienie rewolty na Wybrzeżu, nie mógł się cieszyć takim poparciem jak Gomułka w październiku

Widoczny był też odzew na apel Gierka o „normalną pracę”. Sekretarze wielu miejskich i powiatowych komitetów PZPR deklarowali w imieniu robotników dobre wykonywanie obowiązków pracowniczych, będące w ich mniemaniu wyrazem „zaufania do partii”. Z wielu zakładów pracy napłynęły meldunki o ponadplanowej produkcji i podnoszeniu jakości wyrobów¹⁰⁷.

Ostatnie dni przed świętami upływały w spokojnej atmosferze. 22 grudnia funkcjonariusze SB nie dostrzegli prób zainicjowania protestów. Co więcej, w odpowiedzi na „nienormalną pracę portów”, w imieniu załóg kilku kopalń i hut wysłano telegramy do strajkujących portowców z wezwaniem do podjęcia pracy. Funkcjonariusze SB zwracali uwagę na wysokie poparcie dla Gierka, także w środowiskach „operacyjnie kontrolowanych”. Zauważyli oni „liczne przejawy rozważli, zrozumienia trudności i wzajemne przekonywanie się, że nie można oczekiwać «cudów» ani rychłej poprawy”¹⁰⁸. Kolejne zakłady pracy podejmowały zobowiązania produkcyjne, jako wyraz poparcia dla nowego I sekretarza KC – tylko w Zabrze tego dnia dodatkową produkcję obiecano w trzech kopalniach i w Fabryce Lin i Drutu¹⁰⁹.

23 grudnia wiadomościami dnia były informacje o kolejnych zmianach na szczytach władzy i o zamrożeniu podwyżek cen. W Mysłowicach stojący w kolejce pod sklepem słuchali radia tranzystorowego i wyrażali aprobatę dla posunięć Gierka. Pozytywnie komentarze słyszano w kolejkach po ryby w Siemianowicach. Po południu ludzie zaabsorbowani byli przede wszystkim świątecznymi zakupami. Sytuacja rynkowa była nie najgorsza, choć występowały liczne niedobory – brakowało ryb, kawy, czekolady, w kilku zaś miastach także masła i margaryny. Nie dojechały cytrusy – w drodze do Katowic była dostawa 500 ton owoców, ale spodziewano się ich dopiero 24–25 grudnia, co oznaczało, że owoce będą dostępne po świętach i w minimalnej ilości¹¹⁰. Jeszcze przed świętami areszty opuścili ostatni z prewencyjnie aresztowanych. Większość z nich zwolniono zresztą do domów już wcześniej¹¹¹.

1956 r. Wielu Polaków patrzyło na nowego lidera PZPR nieufnie, J. Eisler, *Czterdzieści pięć lat, które wstrząsnęły Polską. Historia polityczna 1944–1989*, Warszawa 2018, s. 288.

¹⁰⁷ *W odpowiedzi na apel I sekretarza KC PZPR – Edwarda Gierka*, „Trybuna Robotnicza” 21 XII 1970, nr 302 (8358).

¹⁰⁸ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Meldunek nr 30 dot. „Jesień 70”, Katowice 22 XII 1970, k. 375.

¹⁰⁹ APKat., KM PZPR Zabrze, 245, Informacja o aktualnej sytuacji na terenie miasta Zabrze, Zabrze 22 XII 1970, s. 297.

¹¹⁰ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 3, Meldunek sytuacyjny za okres od godz. 14.00 23 grudnia na terenie miasta Mysłowice, Mysłowice 23 XII 1970, k. 32; *ibidem*, Meldunek MK MO w Siemianowicach Śl., Siemianowice Śl. 24 XII 1970, k. 34; *ibidem*, Meldunek sytuacyjny nr 24 w sprawie „Jesień 70”, Zabrze 24 XII 1970, k. 49; *ibidem*, Notatka informacyjna nr 23 dotyczy: sytuacji rynkowej i politycznej do sprawy krypt. „Jesień 70”, Katowice 23 XII 1970, k. 114–116; AIPN Ka, WUSW Katowice, 0103/200, Meldunek nr 25, Katowice 22 XII 1970, k. 109–110.

¹¹¹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Meldunek nr 31 dot. „Jesień 70”, Katowice 23 XII 1970, k. 377; *ibidem*, Fonogram nr 24918, b.d. [23 XII 1970], k. 134. Z dopisków na fonogramie

W wigilię i święta w województwie katowickim nie doszło do żadnych istotnych incydentów. Wprawdzie w Boże Narodzenie ujawniono dwa antypaństwowe napisy, ale innych przypadków naruszeń porządku funkcjonariusze nie dostrzegli. Praca odbywała się bez zakłóceń, nadal podejmowano zobowiązania o dodatkowej produkcji. Pozytywnie komentowano wystąpienie Gierka podczas obrad sejmiku 23 grudnia i deklarację Cyrankiewicza, że odejdzie ze stanowiska szefa rządu. „Powszechnie wyrażany jest pogląd, że wystąpienia te przyczynią się do rozładowania napięcia i uspokojenia społeczeństwa. Pozytywnie przyjęto decyzję o zamrożeniu cen” – pisano w raporcie wojewódzkiego sztabu akcji „Jesień 70”¹¹².

W świąteczne dni szczególnie ważną była dla rządzących postawa Kościoła katolickiego. Tuż przed świętami w kurii katowickiej odbyło się spotkanie biskupów i kurialistów z dziekanami. Biskup Bednorz dopiero wówczas skomentował w tak szerokim gronie kończący się kryzys polityczny. Stwierdził, że polityczną epokę Gomułki żegna bez żalu i spodziewa się „nowego otwarcia” w relacjach z władzami. Nie oczekiwał żadnych przywilejów, a jedynie sprawiedliwego traktowania. Sam biskup patrzył w przyszłość z optymizmem, liczył, że wiele spraw ułoży się pomyślnie¹¹³. W czasie świąt duchowni głosili stonowane homilie, odwołując się w nich do słów Gierka i nowego premiera Piotra Jaroszewicza o normalizacji relacji na linii państwo – Kościół, wzywali do modłów za poległych i do zachowania spokoju. Tylko nieliczni hierarchowie odnieśli się w kazaniach do kwestii polityczno-społecznych – wśród nich znalazł się m.in. sufragan częstochowski bp Franciszek Musiel¹¹⁴.

Ostateczne wygaszenie niepokojów

Po świętach Bożego Narodzenia w zakładach pracy województwa katowickiego trwała presja na podejmowanie dodatkowych zobowiązań produkcyjnych. Hutnicy gremialnie obiecywali lepszą jakość swych wyrobów, górnicy deklarowali wydobyć ponadplanowych ton węgla i przyspieszenie inwestycji. „Przodujący robotnicy” ceremonialnie odbierali legitymacje członkowskie PZPR lub deklarowali zamiar wstąpienia w szeregi partii. Na przykład podczas zebrania załogowego

wynika, że aresztów prewencyjnych nie przeprowadzano w powiatach: Kłobuck, Myszków, Lubliniec, Pszczyna i Zawiercie.

¹¹² AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Meldunek nr 34 dot. „Jesień 70”, Katowice 24 XII 1970, k. 386; *ibidem*, Meldunek nr 35 dot. „Jesień 70”, Katowice 25 XII 1970, k. 388; *ibidem*, Meldunek nr 36 dot. „Jesień 70”, Katowice 25 XII 1970, k. 391; *ibidem*, Meldunek nr 37 dot. „Jesień 70”, Katowice 26 XII 1970, k. 394; *ibidem*, Meldunek nr 38 dot. „Jesień 70”, Katowice 26 XII 1970, k. 395.

¹¹³ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 3, Wyciąg z doniesienia TW „Nowak” z 22 XII 1970, k. 129–130.

¹¹⁴ J. Eisler, *Grudzień 1970...*, s. 436.

w kopalni Milowice w Sosnowcu 17 jego uczestników wystąpiło z prośbą o przyjęcie do PZPR¹¹⁵.

28 grudnia odbyły się posiedzenia egzekutywy i plenum KW PZPR w Katowicach. Uczestniczący w obradach Gierka wystąpił z wnioskiem o zwolnienie go z obowiązków I sekretarza KW, a następnie „zapropozował”, by stanowisko zwierzchnika wojewódzkiej organizacji partyjnej objął Grudzień. Z jednodniowym opóźnieniem o zmianie na stanowisku I sekretarza KW informowała „Trybuna Robotnicza”, zamieszczając na pierwszej stronie teksty o składanych przez kolektywy robotnicze deklaracjach dodatkowej produkcji, a także podziękowanie Gierka za wyrażone mu wsparcie¹¹⁶.

Po świętach odbyły się też ostatnie konferencje sprawozdawczo-wyborcze miejskich i powiatowych organizacji partyjnych¹¹⁷. W Rybniku pochwały pod adresem nowego kierownictwa PZPR wyraźnie kontrastowały z wyrazami dezaprobaty wobec Gomułki i jego ekipy. Pożądanym kierunkiem dyskusji wskazał towarzyszący z Rybnika występujący w roli delegata KW PZPR w Katowicach Maciej Szczepański, podkreślając profesjonalizm Gierka i krytykując poprzednie kierownictwo KC za błędne decyzje gospodarcze¹¹⁸.

Meldunki, wysyłane w tym czasie z KW MO w Katowicach do MSW wskazywały, że napięcie społeczne opadło w województwie katowickim całkowicie. Funkcjonariusze niezmiennie pisali, że „sytuacja na terenie województwa jest normalna, panuje spokój i porządek. Żadnych ulotek i napisów nie stwierdzono”¹¹⁹. 29 grudnia akcja „Jesień 70” została zakończona¹²⁰.

Jednak w styczniu 1971 r. w województwie katowickim znowu pojawiło się wrzenie wśród robotników, usiłujących wymusić podwyżkę zarobków. 13 stycznia 1971 r. część załogi Huty Batory w Chorzowie publicznie wyraziła niezadowolenie

¹¹⁵ *Tak odpowiada klasa robotnicza na uchwały VII Plenum, na apel I sekretarza KC PZPR tow. Gierka: z wysoką produkcją w 1971 rok!*, „Trybuna Robotnicza” 28 XII 1970, nr 306 (8362).

¹¹⁶ APKat., KW PZPR Katowice, 301/IV/576, Protokół nr 23 posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 28 XII 1970, s. 160; *I sekretarz KC tow. Edward Gierka na plenum KW PZPR w Katowicach. Tow. Zdzisław Grudzień wybrany I sekretarzem KW PZPR w Katowicach*, „Trybuna Robotnicza” 29 XII 1970, nr 307 (8363); *Wydajniejsza praca i nowe inicjatywy – nasza odpowiedź na apel kierownictwa partii, ibidem; Podziękowanie Edwarda Gierka, ibidem*.

¹¹⁷ *Konferencje sprawozdawczo-wyborcze PZPR podsumowują dorobek i wytyczają plany na przyszłość. Wiąż partii z klasą robotniczą – podstawą działania*, „Trybuna Robotnicza” 30 XII 1970, nr 308 (8364).

¹¹⁸ APKat., KP PZPR Rybnik, 331/I/7, Wypowiedź M. Szczepańskiego podczas KSW KP PZPR w Rybniku w dniu 29 XII 1970, s. 47–48.

¹¹⁹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Meldunek nr 39 dot. „Jesień 70”, Katowice 27 XII 1970, k. 396; *ibidem*, Meldunek nr 40 dot. „Jesień 70”, Katowice 27 XII 1970, k. 398; *ibidem*, Meldunek nr 41 dot. „Jesień 70”, Katowice 29 XII 1970, k. 401.

¹²⁰ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 6, Pismo gen. T. Pietrzaka do płk. W. Kruszyńskiego, Warszawa 29 XII 1970, k. 12.

z powodu obniżenia wypłaty (w rezultacie zmniejszenia produkcji po wygaszeniu części pieców na czas remontu). Następnego dnia rozszczenia zgłosili kolejni pracownicy tej huty, a na zebraniu Komitetu Zakładowego doszło do burzliwej dyskusji. Dyrekcja znalazła szybko pieniądze, by napięcie rozładować¹²¹. 16 stycznia 1971 r. przerwali pracę robotnicy w Hucie im. Bolesława Bieruta w Częstochowie. Kolejne zmiany zwoływały narady i formułowały postulaty płacowe. Strajkowało ogółem 350 ludzi, ale dyrekcji udało się nakłonić ich do przerwania protestu do czasu wypowiedzenia się o zasadności ich żądań przez Konferencję Samorządu Robotniczego. Kilka dni później, 19 stycznia, zastrajkowali pracownicy Wydziału Koksowni huty. Sprawę rozwiązali tym razem funkcjonariusze SB, wzywając liderów protestu na rozmowy ostrzegawcze¹²². 18 stycznia przez trzy godziny strajkowało 60 pracowników Dąbrowskich Zakładów Naprawczych Maszyn Elektrycznych „Damel”, żądając podwyżki płac i polepszenia zaopatrzenia w sklepach w tańsze artykuły spożywcze. Sprawa skończyła się polubownie, a robotnicy obiecali odpracować zaległości¹²³. 21 stycznia pracy nie podjęło ok. 300 robotników Dąbrowskich Zakładów Naprawczych Przemysłu Węglowego. Zwołali zebranie załogowe oraz przedstawili listę postulatów płacowych i socjalnych, które dyrekcja zakładu zaczęła rozpatrywać, gasząc protest¹²⁴. Do niepokojów doszło też w Zawierciu. W połowie stycznia kierowcy miejscowego PKS domagali się większych premii, podwyżki płac zażądało kilkunastu pracowników Huty Zawiercie, a w Zawierciańskich Zakładach Przemysłu Bawełnianego tkaczkii z wydziału tkalni zastrajkowały, domagając się zachowania przerwy śniadaniowej i zeszlorocznych norm¹²⁵.

O wrzeniu meldowano też z Myszkowskiej Fabryki Naczyń Emaliowanych „Światowid”, w której robotnicy kilku wydziałów skarżyli się na nierówne zarobki i warunki pracy. Obrotniejsi pracownicy domagali się podwyżek, grożąc odejściem do Zakładów Motoryzacyjnych w Sosnowcu, gdzie chętnie przyjmowano robotników, oferując im o 1000–1500 zł więcej niż w Światowidzie. Dyrekcja organizowała zebrania i starała się łagodzić napięcia, lecz na tyle nieskutecznie,

¹²¹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 4, Notatka informacyjna dot. sytuacji wśród załogi walcownicy Huty „Batory”, Chorzów 16 I 1971, k. 527–528.

¹²² AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 4, Szyfrogram nr 7/71 KM MO Częstochowa, Częstochowa 16 I 1971, k. 525–526; *ibidem*, Szyfrogram nr 8/71 KM MO Częstochowa, Częstochowa 16 I 1971, k. 524; *ibidem*, Notatka, Katowice 19 I 1971, k. 488; *ibidem*, Szyfrogram nr 15/71 KM MO Częstochowa, Częstochowa 24 I 1971, k. 411; *ibidem*, t. 5, Zestawienie wydarzeń i wypowiedzi za okres od 30 XII 1970 do 18 I 1971, Katowice 18 I 1971, k. 192.

¹²³ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 4, Informacja nr 27 za okres 15–21 I 1971, Katowice 21 I 1971, k. 454–455.

¹²⁴ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 5, Meldunek sytuacyjny za dzień 22 I 1971, Katowice 22 I 1971, k. 170.

¹²⁵ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 4, Meldunek nr 3 KP MO w Zawierciu, Zawiercie 18 I 1971, k. 500–503.

że 10–11 stycznia doszło do strajku¹²⁶. Gdy pod koniec miesiąca upowszechniła się wiedza o wybuchu protestów w Szczecinie, pojawiły się sygnały o roszczeniach płacowych i wezwaniach do przerwania pracy z Chorzowa, Częstochowy, Katowic i Sosnowca¹²⁷.

Trwającego w województwie katowickim napięcia nie przerwało VIII Plenum KC, odbywające się 6 i 7 lutego 1971 r. Obrady plenarne koncentrowały się głównie wokół rozliczeń personalnych po grudniu 1970 r. Nastąpiły kolejne przetasowania, Gomułka został zawieszony w prawach członka KC, a Kliszko i Jaszczuk usunięci ze składu Sekretariatu. Jednak przedstawione opinii publicznej efekty obrad wywołały niezadowolenie. Mieszkańcy województwa katowickiego skarżyli się na niedosyt informacji, liczyli na obiektywne ukazanie stanu gospodarki i sformułowanie programu na przyszłość. Oczekiwali też rozliczenia polityków za masakrę na Wybrzeżu. Mieli ponadto nadzieję na poprawę poziomu życia¹²⁸.

Trwałe rozładowanie rozkołysanych nastrojów nastąpiło dopiero po protestach łódzkich włókniarek. 15 lutego telewizja wyemitowała wystąpienie premiera Piotra Jaroszewicza, który zawiadomił, że z dniem 1 marca zostaną przywrócone ceny sprzed podwyżki. Tę informację przyjęto w województwie katowickim ze zrozumiałym zadowoleniem, tym bardziej że nie anulowano wzrostu wynagrodzeń i zasiłków dla najuboższych, jak też nie podwyższono obniżonych w grudniu 1970 r. cen artykułów przemysłowych¹²⁹.

Na początku marca 1971 r. w meldunku katowickiej SB zapisano: „Załogi zakładów pracy oraz ogół społeczeństwa naszego województwa każdą decyzję nowego Kierownictwa [PZPR], odnoszącą się do polityki gospodarczej, spraw kadrowych i innych, przyjmuje z dużym zadowoleniem i zainteresowaniem”¹³⁰.

*

Postawa robotników Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w grudniu 1970 r. okazała się inna niż stoczniowców z Wybrzeża. Społeczny bunt w sporej części Pomorza i w kilku wielkich miastach w głębi kraju nie znalazł w województwie katowickim

¹²⁶ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 4, Meldunek nr 9, Zawiercie 23 I 1971, k. 418–419; *ibidem*, Meldunek dot. przerwy w pracy w Myszkowskiej Fabryce Naczyń Emaliowanych „Światowid”, Zawiercie 11 II 1971, k. 78–81.

¹²⁷ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 5, Meldunek sytuacyjny za dzień 23 I 1971, Katowice 23 I 1971, k. 166; *ibidem*, Meldunek specjalny za dzień 25 I 1971, Katowice 25 I 1971, k. 165–166.

¹²⁸ J. Eisler, *Czterdzieści pięć lat...*, s. 291; AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 4, Informacja nr 3 z reakcji społeczeństwa województwa katowickiego na obrady VIII Plenum KC PZPR, Katowice 7 II 1971, k. 181–182.

¹²⁹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 4, Meldunek sytuacyjny nr 18, Katowice 16 II 1971, k. 40–41; *ibidem*, Meldunek, Katowice 16 II 1971, s. 28–29; *ibidem*, t. 5, Meldunek, Katowice 2 III 1971, k. 53–54; J. Eisler, *Czterdzieści pięć lat...*, s. 291–292.

¹³⁰ AIPN Ka, WUSW Katowice, 030/487, t. 5, Meldunek sytuacyjny za dzień 6 III 1971, Katowice 6 III 1971, k. 22.

wielu naśladowców. Złożyło się na to wiele przyczyn ekonomicznych, społecznych i politycznych.

Najważniejsze okazały się zapewne kwestie ekonomiczne. W województwie katowickim, powszechnie postrzeganym jako znacznie bogatsze i sprawniej zarządzane niż reszta Polski, faktycznie żyło się relatywnie lepiej. Zaopatrzenie sklepów było obfitsze, płace wyższe, rozwijało się budownictwo mieszkaniowe i infrastruktura komunalna. Można to przypisać presji lobby przemysłowego i miejscowych władz partyjnych z Gierkiem na czele, ale kluczowa była konieczność przyciągnięcia do rozrastających się zakładów przemysłowych robotników z ościennych regionów. W rezultacie zarobki w przemyśle wydobywczym i metalowym oraz poziom życia mieszkańców Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego były wysokie na tle reszty Polski, a perspektywy na przyszłość nie wyglądały najgorzej¹³¹. Do tego bardziej rzutkie jednostki mogły spróbować zmienić pracę na lepiej płatną – jak dowodzi swoisty „szantaż” robotników myszkowskiego Światowida, rąk do pracy stale brakowało, toteż można się było targować z pracodawcą lub przenieść do innego zakładu.

Powodów bierności należy też upatrywać w splocie przyczyn społecznych. Pierwszą z nich było rozproszenie produkcji – w okręgu przemysłowym funkcjonowało kilkanaście dużych miast i ok. 200 wielkich zakładów przemysłowych, nie było jednego lub kilku kluczowych ośrodków, które mogły stanowić punkt odniesienia i swym przykładem zachęcić do masowych protestów. Do tego robotników często dowożono do pracy z kilku miejscowości, co skutecznie utrudniało przepływ informacji i koordynację działań¹³². Niebagatelne znaczenie miał też fakt, że społeczeństwo województwa katowickiego było słabo zintegrowane i zatomi-zowane. Dużą jego część stanowiła ludność napływowa, która dopiero oswajała się z regionem. Szukała dobrze płatnej pracy, lepszych perspektyw na przyszłość i mogła żywić przekonanie, że w województwie katowickim zaspokoi swoje aspiracje¹³³. Z kolei wielu rdzennych Górnoszlązaków, szczególnie mieszkańców Bytomia, Gliwic, Zabrza i okolicznych miejscowości, szansa na dobrobyt upatrywało w emigracji do Niemiec, a taką możliwość dawał świeżo zawarty układ normalizujący stosunki z RFN. Nie opłacało się zaprzepaścić perspektywy wyjazdu działaniami uważanymi przez władze za przestępcze. Należy też wziąć pod uwagę fakt, że od czerwca 1956 r. do czerwca 1969 r. wydano w województwie katowickim ponad 72 tys. zgód na stały wyjazd do RFN¹³⁴ – wśród emigrujących Górnoszlązaków na

¹³¹ A. Dziuba, „*W mieście panuje spokój*”..., s. 59; idem, *W poszukiwaniu lepszego życia. Katowickie w PRL – obszar migracji*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2017, nr 9 (142), s. 90.

¹³² T. Kurpierz, J. Neja, „*Solidarność*” śląsko-dąbrowska 1980–1981. Szkic do monografii i dokumenty własne, Katowice 2012, s. 40.

¹³³ A. Dziuba, *W poszukiwaniu*..., s. 90–91.

¹³⁴ A. Dziuba, „*W mieście panuje spokój*”..., s. 59; AIPN Ka, WUSW Katowice, 093/573, Zestawienie wpływu i wydanych pozytywnych decyzji na wyjazdy stałe do NRF za okres od czerwca 1956 r. do 30 VI 1969, b.pag.

pewno znalazło się wielu ludzi niechętnych Polsce i jej ustrojowi, którzy pozostając w kraju, mogliby w grudniu 1970 r. sprawić rządzącym kłopoty.

Istotną rolę odegrały też przyczyny polityczne. Przez cały okres istnienia Polski Ludowej tereny Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego traktowane były w szczególny sposób. Miejscowe kopalnie, huty i inne zakłady przemysłowe były podstawą gospodarki kraju, ich robotnicy zaś mieli uwiarygadniać politykę PZPR. Nie powinna w tej sytuacji dziwić liczebność i wyjątkowa pozycja partii w województwie katowickim¹³⁵. Natomiast objęcie przez cenionego w regionie Gierka stanowiska I sekretarza KC PZPR szybko i skutecznie rozładowało napięcie.

W zakładach pracy województwa funkcjonowały silne zakładowe organizacje PZPR, większość aktywistów i członków pozostała lojalna wobec organizacji i wpływała tonizująco na postawę załóg. W kopalniach, hutach i fabrykach od 14 grudnia stale czynni też byli funkcjonariusze policji politycznej, zbierając informacje od rozbudowanej sieci informatorów i skutecznie na ogół interweniując w przypadkach „zagrożenia porządku”. W takich warunkach zainicjowanie protestu było niezwykle trudne. W pacyfikacji nastrojów swoją rolę odegrała zapewne również blokada informacji z Wybrzeża, kłamliwa narracja o „wydarzeniach” i ich skutkach, wreszcie odstrasżający przykład masakr robotników. Pewna część mieszkańców województwa katowickiego uwierzyła (bądź chciała uwierzyć) w to, że nie doszło do robotniczego buntu, a jedynie do chuligańskich ruchawek. Inni, pewnie liczniejsi, mogli się obawiać powtórzenia scenariusza z Wybrzeża na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim. Niebagatelną rolę odegrały ponadto prewencyjne aresztowanie prawie tysiąca mieszkańców województwa i zastraszanie ok. 500 potencjalnych liderów protestów w toku „rozmów profilaktycznych”.

Splot rozlicznych przyczyn doprowadził zatem do tego, że w grudniu 1970 r. w województwie katowickim sytuacja nie wymknęła się spod kontroli władz.

“Society Gave Proof of Political Maturity”. December ‘70 in the Katowice Voivodeship (Summary)

Towards the end of the 1960s, adverse phenomena began to accumulate in the internal policy and economy of the Polish Peoples’ Republic. Despite this, the leadership of the ruling Polish United Workers’ Party (PZPR), led by Władysław Gomułka, decided to raise the prices of most food products. The change of prices took place on Monday, 14 December 1970. The armed forces and police units had already been put on alert in the event of a riot.

The Katowice Voivodeship, as the whole country, received the rise of food prices with bitterness and resentment, but there were no mass protests. Leaflets and wall inscriptions appeared criticising the state authorities, but they were relatively few. Strong enterprise party organisations were oper-

¹³⁵ J. Neja, *Uwarunkowania działalności opozycji przedsierpniowej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim. Wybrane zagadnienia*, w: *Między Warszawą a regionem. Opozycja przedsierpniowa na Pomorzu Zachodnim*, red. K. Kowalczyk, M. Paziewski, M. Stefaniak, Szczecin 2008, s. 105–108.

ating in the voivodeship workplaces. From 14 December onwards, Security Service officers were constantly present there, collecting information from an extensive network of informers and intervening in cases of ‘threats to order’.

The anxiety tension culminated between 16 and 18 December, when news of the strikes and the massacre on the Coast became known to the voivodeship inhabitants (despite the information blockade). There were calls for demonstrations and strikes, and the number of leaflets increased significantly. Short-term strikes broke out in several workplaces, and a youth demonstration in Chorzów was dispersed on 19 December. The Security Service carried out from 16 December preventive arrests of potential rioters in response to the rising tension. Almost a thousand people were arrested in Katowice, and c. 500 others were intimidated by the political police.

Tension began to ease on the night from 20 to 21 December 1970, after Gomułka resigned and Edward Gierek – until then the leader of the PZPR in the Katowice Voivodeship – took over as First Secretary of the Central Committee of the PZPR. The change of the Central Committee First Secretary raised hopes for an improvement in the economic and political situation of the country, and the last days before Christmas passed quietly. Factory workers declared their intention to work normally and calmly; additional production commitments were even made in some mines and steelworks. The mood calmed down entirely in February 1971, when new Prime Minister Piotr Jaroszewicz announced that as of 1 March, prices would return to the level from before 14 December.

Bibliografia

Edycje źródełowe

Grudzień 1970 w dokumentach MSW, wybór, wstęp, oprac. J. Eisler, Warszawa 2000

Rocznik statystyczny województwa katowickiego 1971, red. J. Mrzyk, F. Broja, L. Frąckiewicz i in., Katowice 1972

Tajne dokumenty Biura Politycznego. Grudzień 1970, oprac. P. Domański, Londyn 1991

Opracowania

Balbus T., Kamiński Ł., *Wydarzenie grudniowe 1970 roku poza Wybrzeżem*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2002, nr 1/1, s. 143–160

Chumiński J., „*Mała stabilizacja czy stagnacja*” – społeczno-ekonomiczny bilans rządów Władysława Gomułki, w: *Colloquium Opole 2018. Europa w pół wieku po roku 1968. Historia. Polityka. Kultura*, red. M. Mazurkiewicz, T. Siwek, Opole 2019 (Colloquium Opole Polacy – Niemcy – Czesi. Sąsiedztwo w XXI wieku)

Drabik S., *Krakowscy robotnicy w grudniu 1970 roku*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 10, 2010, nr 12, s. 64–68

Eisler J., *Czterdzieści pięć lat, które wstrząsnęły Polską. Historia polityczna 1944–1989*, Warszawa 2018

Eisler J., *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2012

Eisler J., *Polski rok 1968*, Warszawa 2006

Dziuba A., „*W mieście panuje spokój*”. Gliwicki Grudzień ’70 roku oczami bezpieki, „Śląski Notes Historyczny” 2011, nr 1, s. 42–59

Dziuba A., *W poszukiwaniu lepszego życia. Katowickie w PRL – obszar migracji*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2017, nr 9 (142), s. 84–95

Dziurok A., *Dzieje polityczne 1945–1990*, w: *Chorzów*, t. 4, red. M. Masnyk, J. Kurek [w druku]

Grzelczak P., *Grudzień ’70 w Poznaniu*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/77177,Grudzien-70-w-Poznaniu.html> (dostęp: 7 VI 2021)

Kurpierz T., Neja J., „*Solidarność*” śląsko-dąbrowska 1980–1981. *Szkic do monografii i dokumenty własne*, Katowice 2012

- Nalepa E.J., *Wojsko Polskie w Grudniu 1970*, Warszawa 1990
- Neja J., *Uwarunkowania działalności opozycji przedsierpniowej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim. Wybrane zagadnienia*, w: *Między Warszawą a regionem. Opozycja przedsierpniowa na Pomorzu Zachodnim*, red. K. Kowalczyk, M. Paziewski, M. Stefaniak, Szczecin 2008
- Szulc P., „*Ładną gwiazdkę nam rząd zgotował!*” *Grudzień '70 w listach do Radiokomitetu*, „*Pamięć i Sprawiedliwość*” 9, 2010, nr 2(16), s. 431–466
- Tejchma J., *Między pierwszym a ostatnim spotkaniem z Władysławem Gomułką*, w: *Władysław Gomułka i jego epoka*, red. E. Salwa-Syzdek, T. Kaczmarek, Warszawa 2005
- Tracz B., *Gliwice. Biografia miasta*, Gliwice 2018

Adam Dziuba, ur. 1964 r., dr hab., pracownik Oddziałowego Biura Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach. Autor trzech monografii i kilkadziesiątu tekstów naukowych oraz popularnonaukowych poświęconych najnowszym dziejom Polski. Interesuje się m.in. politycznymi aspektami funkcjonowania systemu komunistycznego, ze szczególnym uwzględnieniem roli Polskiej Partii Robotniczej/Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej na scenie politycznej Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego.

Kontakt: adam.dziuba@ipn.gov.pl